

Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin Hilâfete İlişkin Görüşleri

Abû Shakûr al-Sâlimî's Views on Caliphate

Mehmet ÜMİT

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Associate Professor Dr., Marmara University, Faculty of Theology,
Department of History of Islamic Sects, Istanbul / Turkey
mehumit@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1964-1492

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.29288/ilted.540346

Atıf / Citation: Ümit, Mehmet. "Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin Hilâfete İlişkin Görüşleri / Abû Shakûr al-Sâlimî's Views on Caliphate". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 51 (Haziran / June 2019/1): 327-352.

doi: 10.29288/ilted.540346

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz*

Hilâfet/imâmets meselesi, Hz. Peygamberin vefatının akabinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan en önemli meselelerden biridir. Bu konu, özellikle Şîa'yla birlikte siyasi alandan itikâdî alana taşınmıştır. Sünnî âlimler de muhtemelen Şîi âlimlerin etkisiyle onu kelâmî konular arasına dâhil etmişler ve kitaplarında ona yer vermişlerdir.

*Semerkant bölgesi Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinden Ebû Şekûr es-Sâlimî de (ö. 460/1068'den sonra) bu âlimlerden biridir. Ebû Şekûr'un hayatı hakkında Hanefî biyografi kitaplarında pek bilgi yoktur. Günümüze ulaşan *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd* adlı eserinde verdiği bazı bilgilerden hareketle Ebû Şekûr'un yaklaşık olarak V. (XI.) asrın ilk yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. O, bu eserinde genel olarak, akıl, Allah'ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları, rüyetullâh, vahiy, i'cazu'l-Kur'an, kelâm-ı lafzî-kelâm-ı mânevi, nübüvvet, mucize, kerâmet, ma'rîfet, iman, imanın şartları, hilâfet ve imâmets, Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid'at ve fırkaları gibi konuları ele alır.*

*Biz makalemizde, başlığınan da anlaşılacağı üzere Ebû'l-Mu'in en-Neseî'nin çağdaşı olan Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin hilâfete ilişkin görüşlerini, *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd* adlı eseri çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Amacımız, V. (XI.) asrda Mâverâünnehir bölgesinde hilâfet ile ilgili gündemde olan ve tartışılan konulara bir nebze de olsa ışık tutmaktır. Bu bağlamda yazarın sahâbenin faziletleri ve efdaliyet sırasına ilişkin görüşlerine de işaret edilecektir. Ayrıca Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin imâmets ve sahâbenin efdaliyet sırası konularından bahsederken Şîa'nın anlayışını ve görüşlerini ele alış ve onlara yönelik eleştirileri incelenecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Hilâfet, İmâmets, Şîa, Hanefî, Mâtürîdî, Ebû Şekûr es-Sâlimî.*

Abstract

The Caliphate/Imamate was one of the most important issues among the Muslims following the death of the Prophet. This issue, especially with Shia, has been moved from the political area to the theological area. As a matter of fact, the Sunni theologians probably with the influence of Shiite scholars, included the Imama/Khilafa issue in their kalamî issued and gave place to it in their works.

*One of them is the theologian Abû Shakûr al-Sâlimî (d. after 460/1068) from Samarkand region. In the Hanafî biographical books, there is not much information about the life of Abû Shakûr. On the basis of some of the information given in his own work *al-Tamhîd fî bayân at-tawhîd*, it is estimated that Abû Shakûr was born at first half of 5th century of the Hegirah (11th century). In this work, Abû Shakûr mainly dealt with the following issues: the mind/reason, the existence of Allah, the oneness of Allah, the names and attributes of Allah, miracles, revelation, the Miraculousness of Qur'an, literal kalam-spiritual kalam, the conditions of faith, caliphate and imamate, Ahl as-Sunnah, Ahl al-Bid'ah.*

*As the title implies, in this paper, we will try to put forward the views of Abû Shakûr al-Sâlimî on Khilafa/Imamate issue based on his work *al-Tamhîd fî bayân at-tawhîd*. In this context, the views of the author about the meritorious virtues of the Companions of the Prophet will be pointed out. In addition, the criticism of Abû Shakûr al-Sâlimî regarding the Shia's understanding of imamate will be examined. These issues, which the author deals with, are probably among the topics discussed in the region during his period.*

Keywords: *Caliphate, Imamate, Shîa, Hanafî, Mâtürîdî, Abû Shakûr al-Sâlimî.*

* Bu çalışma, "Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Bışkek 10-12 Ekim 2018" başlıklı Uluslararası Sempozyumda "Semerkant Bölgesi Hanefî-Mâtürîdî kelamcılarının Hilafet Nazariyesi: Ebu Şekur es-Salimi Örneği" başlığıyla sözlü olarak sunulan metnin gözden geçirilip, genişletilerek makale formatına dönüştürülmüş hali olup, Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından (Proje No: SOS-D-060918-0519) desteklenmiştir.

Extended Summary

The Caliphate/Imâmâte was one of the most important issues among the Muslims following the death of the Prophet. This issue, especially with Shia, has been moved from the political area to the theological area. As a matter of fact, the Sunni Theologians probably with the influence of the Shiite scholars, included the Imâma/Khilâfa issue in their Theological works.

One of them is the theologian Abû Shakûr al-Sâlimî (after 460/1068) from Samarkand region. In the Hanafi biographical books there is not much information about the life of Abû Shakûr. On the basis of some of the information given in his own work *al-Tamhîd fî bayân at-tawhîd*, it is estimated that Abû Shakûr was born at first half of 5th century of the Hegira (11th century). In this work Abû Shakûr mainly dealt with the following issues: the mind/reason, the existence of Allah, the oneness of Allah, the names and attributes of Allah, miracles, revelation, the Miraculousness of Qur'an, literal kalam-spiritual kalam, the conditions of faith, caliphate and imamate, Ahl as-Sunnah, Ahl al-Bid'ah.

As the title implies, in this paper, we will try to put forward the views of Abû Shakûr al-Sâlimî on Khilâfa/imâma issue based on his work *al-Tamhîd fî bayân at-tawhîd*. In this context, author's views about the meritorious virtues of the Companions of the Prophet will be pointed out. In addition, the criticism of Abû Şakûr al-Sâlimî regarding the Shîa's understanding of imamate will be examined. These issues, which the author deals with, are probably among the topics discussed in the region during his period.

Some of the results we have reached in this article are as follows: Abu Şakîr al-Sâlimî examined the subject of imâmâte/caliphate and its sub-headings by taking Shî'a (Rawâfîz) to the center and responded to their claims. It seems that the activities of Shî'a in his country at that time forced him to write. It is also understood that he used the concept of Rawâfîz to indicate Zaydiyya, Imâmiyya, İsmâiliyya, and even to Ghulat-ı Shî'a in general.

In this work, Abu Şakîr al-Sâlimî primarily emphasized the necessity of caliphate/imâmâte for Muslims, and for the justification of this issue, he firstly revealed the religious evidences and subsequently included the rational proofs. In this sense it can be said that his approach to the subject matter is quite different from the preceding scholars in the Hanafi-Mâturidî tradition. He then evaluated the following subjects, which Rawâfîz (Shia) advocated: Nass and ta'yin for imâmâte (All imams are chosen by Allah and appointed by Prophet); imâmâte continues from the progeny of Hasan and Hussein; All imams are ma'sum (sinless); imams get their knowledge from Allah or from Gabriel. Again, in this context, he deals with matters such as the legitimacy of the caliphate of the first four caliphs, the caliphate of Mu'âviya, the status of the participants in the battle of Camel and Şiffin, the virtue of the friends of the prophet, the legitimacy of the Abbasid caliphate and the legitimacy of the administrations attached to them.

In this respect, the author examines the verses and hadiths (al-Manzila Hadith, Mawla Hadith in the event of Ghadir Khumm, and verse 5/55 from Chapter al-Maidah) cited by Shiites for support of their claims. He states that their claims in these issues are unfounded and verses and Traditions of the Prophet cited as evidence are misinterpreted. He then refutes the evidences cited by Shiite for Nass and ta'yin for imâmâte (All imams are chosen by Allah and appointed by Prophet); imâmâte continues from the progeny of Hasan and Hussein; All imams are ma'sum (sinless); imams get their knowledge from Allah or from Gabriel. He says that there are no clear verses from Qur'an and sound Hadiths for the establishment of these claims.

Abu Şakûr al-Sâlimî also analyses evidences for the legitimacy of the caliphate of the first four caliphs, the caliphate of Mu'âviya, the status of the participants in the battle of Camel and Şiffin, the virtue of the friends of the prophet, the legitimacy of the Abbasid caliphate. In these issues he refutes the claims brought by Shiites, and he defends the classical Sunni understanding of the fore-

mentioned issues. During his time Shi'a had adopted that distinction between Ahl al-Bayt (Household of the Prophet) and the friends of the prophet (sahâba). They claimed that Ahl al-Bayt was superior to the friends of the prophet.

Abu Shâkûr al-Sâlimî, unlike his contemporary Hanafi-Mâtürîdîte scholars, claims that Ahl al-Bayt (Household of the Prophet) are the best people after the four rightly guided caliphs.

In fact, these issues have been discussed between Shi'a and Ahl al-Sunnah ever since. Abû Shakûr al-Sâlimî's views on these subjects are no exception in this sense.

GİRİŞ

Mâverâünnehir bölgesinin tamamına yakını Kütaybe b. Müslim (ö. 96/715) tarafından fethedilmiştir. Emevîlerin katı ekonomik ve politik tutumları nedeniyle onların döneminde bölgenin İslamlaşma süreci yavaş olurken Abbâsîlerin ılımlı yaklaşımlarının da katkısıyla söz konusu bölge insanları İslâm dinine girmeye başlamışlardır. Bu coğrafyada Mürcie ve Hanefilik diğer mezheplere göre daha çok benimsenmiştir. Bunda, muhtemelen onların iman anlayışları, Abbâsîler döneminde özellikle Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) baş kâdî olmasından itibaren bölgeye genellikle Hanefî kâdîların atanması, Ebû Hânîfe (ö. 150/767) ve öğrencilerinden ders alanlardan bir kısmının Mâverâünnehir bölgesindeki faaliyetleri¹ etkili olmuştur. Nitekim Hanefî-Mâtürîdî anlayış, Mâverâünnehir'e hâkim olan Samânîler ve Karahanlılar dönemlerinde tamamen olmasa da iktidarlar tarafından desteklenmiştir.² Bu ve benzeri hususların etkisiyle bölgede başta İmam Mâtürîdî olmak üzere pek çok Hanefî-Mâtürîdî âlim yetişmiştir.³ Hatta Batı Karahanlı hakanı⁴ Tamgaç Han İbrahim (dönemi: 432/1041-460/1068), Semerkant'ta 1066 yılında kendi adıyla anılan bir medrese kurmuş ve bu medreseyi zengin vakıflarla desteklemiştir.⁵ Bu medresenin öğrenci ve hocalarının Hanefî olması zorunlu kılınmıştır.⁶ Dolayısıyla buradan mezun olanlardan bir kısmı, bürokraside ve diğer alanlarda görev almışlardır.

¹ Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 165-175; Çağfer Karadaş, "Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zeminin ve Gelişim Süreci-", *Usul İslâm Araştırmaları* 6 (2006): 57-100.

² Mâtürîdî âlimlerin iktidarla ilişkileri hakkında bk. Ashirbek Muminov, "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Semerkand'daki Muasırları", trc. Rysbek Alimov, *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 Eskişehir)*, haz. Ahmet Kartal (İstanbul: y.y, 2014), 33-38; Ömer Soner Huncan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nın Dini Siyasetinde Mâtürîdî Âlimlerin Rolü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (Aralık 2016): 377-393, özellikle 385-388.

³ Bu âlimlerden bir kısmıyla ilgili olarak bk. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 254-287.

⁴ Bk. Osman Aydın, "V/XI. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Siyasi ve Kültürel Durum", *Uluslararası Serahsi Sempozyumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 47-73.

⁵ Bu medresenin vakfiyesi için bk. Saffet Bilhan, "900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi", *AÜEBFD* 15/2 (1982/2): 117-124.

⁶ Bu medrese hakkında bk. Ömer Soner Huncan, "Ortaçağ Semerkand'ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2014): 17-44.

Çalışmamızda hilâfete ilişkin görüşlerini inceleyeceğimiz Ebû Şekûr es-Sâlimî de, Mâverâünnehir bölgesinde Batı Karahanlılar döneminde yetişen Hanefî-Mâtürîdî âlimlerden birisidir.⁷

1. EBÛ ŞEKÛR ES-SÂLİMÎ'NİN HAYATI

el-Mühtedî Ebû Şekûr Muhammed b. Abdüsseyid b. Şu'ayb el-Keşşî es-Sâlimî el-Hanefî, Mâverâünnehir'in tarihi şehirlerinden Keş'e⁸ nisbetle Keşşî, ailesine nisbetle de Sâlimî olarak anılmıştır.⁹ Eserinde muhtelif yerlerde kullandığı "Mühtedî" lakabı, sonradan Müslüman olduğu ya da daima hidayet üzere olup, ondan hiç ayrılmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁰ Hayatı hakkında başta Hanefî biyografi literatürü olmak üzere kaynaklarda pek bilgi yoktur. Bununla birlikte Batı Karahanlılar döneminde yaşayan Ebû Şekûr ile ilgili bilgilere, kısmen kendi eseri vasıtasıyla ulaşmaktayız. Ebû Şekûr eserinde 460/1068'tan birkaç yıl sonra Semerkant'ta Şeyh Ebû Bekir Muhammed b. Aḥmed b. Ḥamza el-Ḥatib'ten dersler alarak fikhî yetkinliğe ulaştığını, ondan *Kitâbu's-Serika* ve diğer eserleri okuduğunu belirtir.¹¹ Bu bilgiden onun, H. V. asrın ilk yarısından önce doğduğu ve Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) ile Ebû'l-Mu'in en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ebû İshâk eş-Şaffâr (ö. 534/1139) *Telhisül-edille li-ḳavâ'idî't-tevhîd* adlı eserinde, Ebû Şekûr'un ismini anmasa da, bazı hususlarda aralarında benzerlikler söz konusudur.¹² Bu bilgi de, Ebû Şekûr'un muhtemelen ondan biraz daha yaşlı olduğunu düşündürmektedir. Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin, başta Semerkant olmak üzere, Belh ve Merv'de de bulunduğunu yine kendi ifadelerinden anlamaktayız.¹³

Herhangi bir âlimin fikrî kimliğini ortaya koymada, benimsediği görüşlerle birlikte kimlerle tartıştığını bilmek de önemlidir. Bu bağlamda Ebû Şekûr'un eserinde öncelikle fikirlerini eleştirdiği Müslüman gruplar arasında Mu'tezile, bütün gruplarıyla Râfıza olarak isimlendirdiği Şîa, Eş'arîlik, Neccâriyye, Kerrâmiyye ve alt kolu Mütekaşşife bulunur. Ebû Şekûr, yetmiş üç fırka hadisinden bahsederek Müslümanların, Râfiziyye, Nâsibiyye (Hâricîler)¹⁴, Kaderiyye, Cebriyye,

⁷ Bu dönemde yetişen Hanefî-Mâtürîdî kelimcileri ile ilgili olarak bk. Abdullah Demir, *Ebû İshâk es-Saffâr'ın Kelâmî Yöntemi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 300-301.

⁸ Ahmet Taşagül, "Keş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 314-315.

⁹ Ömür Türkmen, *Muhammed b. Abdüsseyid b. Şuayb el-Kişşî'nin "Kitâbü't-Temhid fi Beyâni't-Tevhid" Adlı Eserinin Tahkik Tahric ve Tahlili* (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2002), 1.

¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Giriş", *et-Temhid fi beyâni't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen (Ankara-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi-Dâru İbn Hazm, 2017), 15.

¹¹ Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhid fi beyâni't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen (Ankara-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi-Dâru İbn Hazm, 2017), 343; Yavuz, "Giriş", *Temhid*, 15.

¹² Bu referanslarla ilgili bk. Demir, *Saffâr'ın Kelâmî Yöntemi*, 209-212, 217-219, 232, 346, 357, 361, 391-392.

¹³ Sâlimî, *Temhid*, 343, 200, 128.

¹⁴ Ebû Şekûr, Nâsibiyye kavramıyla Hâricîleri kastetmektedir. Bk. Sâlimî, *et-Temhid*, 350. Şiiler ise, Ehl-i Sünnet'e Nâsibiyye derler. Bk. Cemâlüddin Murtaḳâ Muhammed b. Hüseyin b. Ḥasan er-Râzi, *Tebşîratu'l-avâm fi Ma'rifeti maḳâlâtî'l-enâm*, tsh. Ca'fer Vaizî (Tahran: Neşr-i Sohen, 1396), 136.

Müşebbihe ve Muattila olmak üzere altı ana bid‘at gruba¹⁵ ayrıldıklarını, bunların her birinin de on iki alt kolu olduğunu, ancak bunların isimlerini saymayıp, sadece görüşlerini ve kökenlerini inceleyeceğini zikreder.¹⁶ Kurtuluşa eren grubun da, mensubu olduğu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğuna işaret eder.¹⁷ Bu tasnif (6x12+1=73), günümüze ulaşan kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla bölgede ilk olarak Ebû Mu‘î Mekkûl en-Nesefî (318/930) tarafından kullanılmış olup, sonra gelen bölge Hanefî-Mâtürîdî âlimleri de söz konusu tasnifi genel olarak esas almışlardır.¹⁸

Ebû Şekûr, diğer dinlerden Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Maniheizm, Tenâsuh ehli, Mecusilik vb. grupları ve görüşlerini ele alır. Primov, Şehristânî'nin Hıristiyanların alt kollarını üçe ayırması (Melkâiyye, Nestûriyye ve Ya‘kûbiyye) ve onlara ilişkin aktardığı bilgilerin, ondan önce yaşayan Ebû Şekûr'un verdikleriyle uyum içinde olduğunu belirtir.¹⁹ Ebû Şekûr, Eş‘arî,²⁰ Kerrâmî,²¹ Kerrâmiyye'nin alt kolu Mütakaşşifî,²² Mecûsî²³ ve Şiî-Râfizilerle²⁴ bizzat karşılaşarak tartıştığını nakleder. Onlar dışında Kaderiyye, Hâvâric, Mürchie, Mu‘tezile, Cehmiyye, Cebriyye, Kârâmiya, Hanbelîler, Neccâriyye, Müşebbihe gibi gruplar ve görüşlerinden de bahseder.²⁵ Bu hususlar, onun söz konusu dinler, mezhepler ve görüşleri hakkında bilgi sahibi olduğunu gösterir.

¹⁵ Bu altılı tasnifteki ana grupların isimlendirmesini, muhtemelen aktarmış olduğu Ebû Hanîfe'nin Sünnet ve Cemaate ilişkin “Ne naşb ne rafq, ne cebr ne qader, ne teşbih ne ta‘tîl” sözünden hareketle oluşturmuştur. Bk. Sâlimî, *Temhîd*, 344-345; Kadir Gömbeyaz, *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015), 128.

¹⁶ Sâlimî, *Temhîd*, 345-346. Bu grupların görüşleriyle ilgili olarak bk. Sâlimî, *Temhîd*, 346-361. Daha sonra ana grupların isimleriyle birlikte aynı tasnifi Osman el-Kirmânî el-‘Irâkî (ö. 641/1243'ten sonra) de yapar. Ayrıntılı bilgi için bk. Gömbeyaz, *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, 128.

¹⁷ Sâlimî, *Temhîd*, 334-335. Yazar “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat” ifadesiyle öncelikle mensubu olduğu Hanefî-Mâtürîdî geleneği kastetmektedir. Diğer taraftan söz konusu yetmiş üç gruptan yetmiş ikisinin Cennete sadece birinin (yani Kaderiyye'nin) Cehenneme gideceğinin de rivayet edildiğini, bunun sebebinin de Allah'ın vahdaniyetini inkâr etmeleri olduğunu kaydeder. Ancak rivayetler arasındaki bu farklılığı açıklamaz. Bk. Sâlimî, *Temhîd*, 345.

¹⁸ Ancak bu tasnifi ilk olarak muhtemelen Ebû Mu‘î ortaya koymamış, kendisinden önce aynı konuda yazarlardan almıştır. Bu tasnif ve mantığı konusunda bk. Muzaffer Tan, “Hanefî-Mâtürîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi”, *AÜİFD* 49/2 (2008): 121-152; Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005): 147-160; Gömbeyaz, *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, 128-129.

¹⁹ Sâlimî, *Temhîd*, 365-378; Soatmurat Primov, “Abû Shakûr As-Solîmîy Al-Keshiyning ‘At-Tamhîd Fi Bayon At-Tavhîd’ Asari Moturidiya Ta‘limatuga Oid Muhim Manba”, *Uluslararası Mâtürîdîlik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: y.y, 2018), 360-374, 368-369. Her iki yazarın metinleri karşılaştırıldığında, Hıristiyanların alt gruplarının isimleri aynı olsa da onlar hakkında verdikleri bilgiler birbirine pek benzememektedir.

²⁰ Sâlimî, *Temhîd*, 126. Ayrıca bk. Sâlimî, *Temhîd*, 123-124.

²¹ Sâlimî, *Temhîd*, 123. Ayrıca bk. Sâlimî, *Temhîd*, 174, 200-201.

²² Sâlimî, *Temhîd*, 110-111, 123.

²³ Sâlimî, *Temhîd*, 128. Ayrıca bk. Sâlimî, *Temhîd*, 116.

²⁴ Sâlimî, *Temhîd*, 323-324.

²⁵ Örnek olarak bk. Sâlimî, *Temhîd*, 113, 116, 121, 127, 129-133, 135, 137, 140, 142, 145, 162, 189-190, 200-201, 211, 219, 229, 238-239, 241, 243, 246, 254, 256-259, 264, 275-276, 283-284, 296, 298, 302, 306-308, 343.

Ebû Şekûr, muhtelif yerlerde Eş'arîlerin ve bizzat Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin ismini vererek aktardığı görüşlerinin bazılarını da eleştirmektedir.²⁶ Bunların başında da tekvin-mükevven konusu gelmektedir. Burada Eş'arî'nin tekvin ve mükevveni bir kabul ettiğini belirttikten sonra cevap olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat şeklinde nitelediği, mensubu olduğu Hanefî-Mâtürîdîlerin görüşlerini aktarır.²⁷ O, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Eş'arîlerin görüşlerini aktarıp, eleştiren ilk Hanefî-Mâtürîdîlerdendir.

Ebû Şekûr, *Temhîd* adlı eserinde fikirlerinden yararlandığı âlimleri genel olarak belirtirken bazen de onların isimlerini zikretmeksizin görüşlerinden istifade etmiştir.²⁸ Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yûsuf ve Muḥammed b. Ḥasan eş-Şeybânî, Ḥammâd b. Ebî Hanîfe, Ebû Hafş el-Kebîr el-Buḥarî ve Ebû Muṭî' el-Belhî gibi Hanefî âlimlerin isimlerini ve bazı eserlerini zikredip, onlardan alıntılar yapar.²⁹ Ayrıca mensubu olduğu ve sık sık görüşlerini aktardığı Hanefî-Mâtürîdîliği kasdederek Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akâidinin, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde, Karahanlıların, Gaznelilerin topraklarında ve Türklerin yaşadığı yerlerde benimsendiğini ifade eder.³⁰

Mâverâünnehir bölgesi Hanefî-Mâtürîdîlerinin, İmam Mâtürîdî'den itibaren genel olarak, iktidarla iyi ilişkiler içinde olanlar ve iktidarla teması olmayanlar şeklinde tasnif edildiğini³¹ görmekteyiz. Bunda bölge halkının genel olarak Hane-

²⁶ Ebû Şekûr'un, bizzat Eş'arî'nin ismini vererek görüşlerinden bahsettiği yerler: *Temhîd*, 51, 56, 60, 67, 91, 122, 136, 140, 170. Eş'arîlerin görüşlerinden bahsettiği yerler: *Temhîd*, 124, 126, 158, 175, 187, 197, 201, 216.

²⁷ Sâlimî, *Temhîd*, 136-137. Ebû Şekûr, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Eş'arîlerin görüşlerinden, mensubu olduğu ve kendisinin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak nitelediği gruptan genellikle ayrı olarak bahseder ve bu görüşlerin bir kısmını eleştirir. Mesela bk. Sâlimî, *Temhîd*, 136-137, 144-145, 158-159, 170, 174-175, 187.

²⁸ Bu bağlamda İmam Mâtürîdî'nin görüşlerinden yararlanmış olmakla birlikte onun ismini zikretmez. Ebû Şekûr'un hayatı, eserinin muhtevası, kaynakları ve kendisinden yararlananlar hakkında bk. Primov, "Abû Şakûr As-Solmî", 360-374; Ulvi Murat Kılavuz, "Yeni Bir Neşri Vesilesiyle Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin *et-Temhîd*'ine Dair Notlar", *İslami Araştırmalar Dergisi* 38 (2017): 245-255.

²⁹ Sâlimî, *Temhîd*, 141, 183, 202, 209, 212, 216, 298, 336 gibi pek çok yerde. Ayrıca bkz. Sâlimî, "İndeks", *Temhîd*, 410-412.

³⁰ Sâlimî, *Temhîd*, 327; Wilferd Madelung, "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler", trc. Muzaffer Tan, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 305-368, 312-313.

³¹ Bk. Anke von Kuegelgen – Ashirbek Muminov, "Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları (4./10. Asır)", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 259-270; 262-267; Muminov, "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Semerkand'daki Muasırları", 34-35; Hunkan, "Türk Hakanlığı", 377-393. Bu tarz bir tasnifi mutlak olarak kabul etmek pek uygun olmaz. Zira Mâtürîdî ve daha sonra gelen Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin iktidarla ilişkilerinde, idarecilerin tutumları ve içinde bulunulan konjonktür de dahil olmak üzere muhtelif sebepler etkili olmuştur. Ebû Şekûr, siyasetle ilişkileri konusunda açık bilgi vermemekle birlikte bölgede Buhara ve Semerkant meşayihî olmak üzere iki gruptan bahsetmektedir (Bk. Sâlimî, *Temhîd*, 140-141). Bu çerçevede bir diğer tasnif, bölge Hanefî-Mâtürîdîlerini, Kelam ilmine karşı tutumları bağlamında fakihler (Buhara Meşayihî) ve kelamcılar (Semerkant meşayihî) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bk. Abdullah Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütetekillim Hanefiler Örneği", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu: Hanefîlik – Mâtürîdîlik (05-07 Mayıs 2017)*, ed. Cengiz Cuhadar v.dğr. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 1: 643-658; Demir, "Ali b. Osman el-Üşî'nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları", *Uluslararası Ali b. Osman el-Üşî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ferhat Gökçe (Bişkek: y.y., 2018), 371-386. Bu tasnif makul olmakla birlikte şehir merkezli (Buhara: Fakih Hanefîler-Mâtürîdîler, Semerkant: Kelamcı Hanefîler-Mâtürîdîler) olarak değerlendirmek daha uygun gibi görülmektedir. Bk. Philipp Bruckmayr, "Mâtürîdî Kelâmının Yayılması ve Kalıcılaşması ve Temel Dinamiklerle"

filîği benimsemesi, Hanefî ulemanın etkinliği, idarecilerin bir kısmının Hanefîliđi benimseyip, onları desteklemesi, İsmâîlîler gibi gruplarla mücadelede³² Hanefî-Mâtürîdî âlimlerden yararlanmas³³ gibi hususların etkisi zikredilebilir. Bu çerçevede Karahanlılar döneminde³⁴ yaşayan Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin iktidarla ilişki içinde olan gruba dâhil olduğu gözükmetedir.³⁵

Timurlular Devleti'nde, ondokuzuncu asrın sonlarında Hint alt kıtasında Nedvetü'l-Ulema Medresesi'nde ve Güney Dođu Asya'da okutulan³⁶ Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin *Temhîd*'inden önce Mâverâünnehir bölgesi Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinden İmam Mâtürîdî'nin mevcut eserlerinde müstakil başlık açılmasa da imâmete ilişkin görüşleri ortaya konulmuştur.³⁷ Daha sonra Ebû Seleme es-Semerqandî'nin (ö. 340/951 civarı) *Cümelün min uşûli'd-dîn* adlı eserinde ve İbn Yahyâ (IV/X. asrın ikinci yarısı) tarafından yapılan şerhinde imâmet bahsi müstakil olarak ele alınmıştır.³⁸

2. EBÛ ŞEKÛR ES-SÂLİMÎ'NİN HİLAFETE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Ebû Şekûr eserinde öncelikle aynı anda iki imam meselesini inceler ve konuya ilişkin olarak bir grubun aynı anda sadece tek imamın meşruiyetini diğerinin ise aralarındaki uzaklık ve diğer gerekçelerle aynı anda iki imamın meşru olduğu anlayışını benimsediklerini aktarır. Sonra Hz. Peygamber'den "İki imama biat edilirse onlardan, sonrakini öldürünüz" hadisini aktararak aynı anda sadece bir imamın meşru olduğunu belirtir.³⁹ Sonra imâmet/hilâfet konusuna müstakil bir bö-

ri (Timurlular Döneminden 19. Asra Kadar)", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto, 2011), 412.

³² Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Ma'ruf bi İbni'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. Muhammed Yusuf ed-Dokak (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 8: 267. İsmâ'îlîlerin bölgedeki faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Muzaffer Tan, "Horasan ve Maveraünnehir'de İlk İsmâ'îli Faaliyetler", *Dini Araştırmalar* 10/30 (Eylül-Aralık 2007): 55-73; Tan, *Haşşâşiliğin Tarihsel Arkapları İsmâîli Davet Yapılanması* (Ankara: Maarif Mektepleri, 2017), 112 vd.

³³ Bk. Mehmet Kalaycı, "Eş'arî'nin İkmali Mâtürîdî'nin İhmalî: İki İmamın Gelenekleri İçerisindeki Konumlarına Dair Bağlamsal Bir Analiz", *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 Eskişehir)*, haz. Ahmet Kartal (İstanbul: y.y., 2014), 133-144, 136-137.

³⁴ Bu dönemdeki siyasi, sosyo-kültürel, felsefi, dini, mezhebi ortam hakkında bk. Demir, *Saffâr'ın Kelâmi Yöntemi*, 43-129.

³⁵ Sâlimî, *Temhîd*, 331-333.

³⁶ Bruckmayr, "Mâtürîdî Kelamının Yayılması...", 413, 422, 427.

³⁷ İmam Mâtürîdî'nin imâmete ilişkin görüşleri için bk. Sönmez Kutlu, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Diyanet-Siyaset Ayrımı ve Çağdaş Tartışmalarla Mukayesesi", *İslâmiyât (Ümmet Üzerine Özel Sayı)*: 55-70; Şükrü Özen, "Mâtürîdî ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi", *Büyük Türk Bilğini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (22-24 Mayıs 2009)*, (İstanbul: İFAV Yay., 2012), 524-548.

³⁸ Ebû Seleme Muhammed es-Semerqandî, *Cümelün min uşûli'd-dîn ve yelîhi şerhuhu*, thk. İlham Kâsimî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015), 32-33, 185-207.

³⁹ Sâlimî, *Temhîd*, 179. Ayrıca bk. Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 1424/2003), 195. Ebû'l-Muîn en-Nesefî de, aynı anda iki imam olamayacağını açıklar. Bk. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Teşvîratu'l-edille*, thk. Muhammed Enver Hamid İsâ (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs el-Cezire li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2011), 2: 1104-1105.

lüm tahsis eder⁴⁰ ve ilk olarak imâmetin vücûbiyeti üzerinde durur. Bu bağlamda imâmetin, Kitap, Sünnet ve icmâ ile vacip olduğunu ifade eder.⁴¹ Kur'an'dan Nisa sûresinin 59. âyetini delil getirir.⁴² Sünnetten delil olarak, Rasulullâh vefat ettiğinde Hazrec kabilesinden Sâ'ide oğullarının avlusunda Ensar ve Muhacirin toplandıklarını ve "Resulullâh'ı şöyle derken işittik: 'İmamı tanımadan vefat eden cahiliye üzerine vefat etmiştir' bundan dolayı imamı tanımadan bir gün bile geçirmememiz gerekir" dediklerini nakleder. Yazar bu rivayetin, imamı tanımayan kimsenin küfre düşeceğine delalet ettiğini ve dolayısıyla imâmetin sünnetle de vacip olduğunu ifade eder.⁴³ Ebû Şekûr'un Sünnet'ten delil olarak aktardığı bu rivayet ve ona ilişkin açıklamalar, biraz daha detaylı olmakla birlikte Ebû Mu'in en-Neseî tarafından da kaydedilir.⁴⁴

İcmâya delil olarak ise, sahâbenin, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde icmâ ile ittifak ettiklerini ve bunu kimsenin reddetmediğini kaydeder. Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'in halef kılmasıyla, Hz. Osmân ve Hz. Alî'nin de, ümmetin icmâyıyla halife olduklarını belirtir. Burada sahâbenin, imamın Kureyş'ten olması gerektiği, Kureyş dışında olamayacağı konusunda icmâ ettiklerini ve daha sonra ortaya çıkan görüşleri zikreder. Ayrıca imamın masum olmasıyla (ismet) ilgili görüşleri aktarır, değerlendirir.⁴⁵ Rafızîlerin imâmeti nasla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyuna hasretmelerini ve imamın ismeti görüşlerini eleştirir. Bu bağlamda onlara ilişkin nass olsaydı onların imâmeti Mu'âviye'ye devretmelerinin mümkün olmayacağını vurgular. İmamların Allah'tan veya Cebrâil'den ilim almalarının nübüvveti gerektireceğini, çünkü böyle bir ilmin ancak vahiy olacağını, Hz. Peygamber'den sonra da Hz. İsa'dan başkasının gelmeyeceğini ve imamların ismet sıfatına sahip olmalarının da mümkün olmadığını kaydeder. İmam olduktan sonra da kişinin günah işleyebileceğini ve bunun imâmetini düşürmeyeceğini, fıskın, imanı ortadan kal-

⁴⁰ Sâlimî, *Temhid*, 309-333.

⁴¹ Ebû İshâk eş-Saffâr el-Buhârî de imâmetin gerekliliğini, önce Kitap, Sünnet ve icmâ ile delillendirir ancak ortaya koyduğu deliller farklıdır. Ayrıca o, yararlandığı kaynakları kısmen belirtir. Bk. Ebû İshâk İbrahim b. İsmâil eş-Saffâr el-Buhârî, *Telhisü'l-edille li-kavâ'id-i't-tevhîd*, thk. Angelika Brodersen (Beyrut: Ma'hedü'l-Almâni li'l-ebhâsi's-şarkıyye, 1432/2011), 2: 813 vd. Ebû Seleme es-Semerķandı ve İbn Yahyâ da önce Kitap ve Sünnet ile sonra da akılla açıklar. Ebû'l- Mu'in en-Neseî ise öncelikle akılla gerekçelendirir. Bk. Semerķandı, *Cümel*, 32, 185-189; Ebû'l- Mu'in en-Neseî, *Tebşiratu'l-edille*, 2: 1103. Ebû'l-Yürs el-Pezdevî ise, Hz. Peygamberin vefatından sonra sahâbenin diğer farzlardan önce bunu yerine getirmesiyle açıklar. Bk. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 191.

⁴² "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) itaat edin..." (Nisâ 4/59).

⁴³ Sâlimî, *Temhid*, 309. Aslında bu görüş, genel olarak Şia'nın görüşleriyle de uyum içindedir, ancak ihtilaf imamın kimliğindedir.

⁴⁴ Ebû'l- Mu'in Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *Bahru'l-kelem*, ed. Veliyyüddin Muhammed Şâlih el-Farfür (Dimeşk: Mektebetü Dâru'l-Farfür), 262-263. Ayrıca bk. Semerķandı, *Cümel*, 189.

⁴⁵ Sâlimî, *Temhid*, 309-310. Krş. Ebû'l- Mu'in en-Neseî, *Tebşiratu'l-edille*, 2: 1115-1116. Neseî burada, Şia'nın imam masum olmazsa dinin zayı olabileceği iddiasına, Hz. Peygamberin insanlara tebliğ ettiğinin elimizde olup, onda zayinin mümkün olmadığı, imamların yeni bir şey getirmeyip, sadece Hz. Peygamberin getirdiğini emrettikleri ve ismetin sadece peygamberlerin niteliği olduğu cevabını verir. Buna benzer ifadeler, ondan önce İbn Yahyâ tarafından da kaydedilmiştir. Dolayısıyla Ebû Şekûr ve Neseî'nin ondan alması muhtemeldir. Bk. Semerķandı, *Cümel*, 190-191.

dırmadığı gibi imâmeti de ortadan kaldırmayacağını belirtir.⁴⁶ Bu da yazarın iman anlayışıyla uyum içindedir. Ayrıca Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin ifadelerinden Rafiziler kavramıyla genel olarak Zeydiyye, İmâmiyye ve İsmâiliyye'nin hepsini ve hatta gulât Şîa'yı da kastettiği anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus da, imâmetin gerekliliğini, kendinden önceki Ebû Seleme es-Semerķandî ve İbn Yahyâ gibi yazarlar önce aklî sonra naklî olarak temellendirirken⁴⁷ Ebû Şekûr'un doğrudan naklî temellendirme yoluna gittiği sonra aklî olarak gerekçelendirdiği görülmektedir.

2.1. Hz. Ebû Bekir'in Hilâfeti

Ebû Şekûr, bu hususta öncelikle Ehl-i Sünnet'in, imâmetin nasla belirlendiği anlayışını kabul etmediğini zikreder. Rafiziler olarak belirttiği Şîa'nın imâmetin nasla belirlendiğine yönelik iddialarına yer verdikten sonra onları eleştirir. Bu bağlamda Menzile hadisi,⁴⁸ Gadir-i Hum'daki Mevla hadisi⁴⁹ ve Mâide suresinin 55 ayetini⁵⁰ delil getirdiklerini kaydeder.⁵¹ Sonra Ehl-i Sünnet'in konuya ilişkin delillerini nakleder.⁵² Burada Sakife toplantısında sahâbenin imâmet hususunda ihtilaf ettiklerini, bunun konuya ilişkin nass olmadığına delil olduğunu, imâmet nassla olsaydı Hz. Peygamber'in ashâbının onun vasiyeti ve emrine muhalefet etmesinin düşünülemeyeceğini kaydeder.⁵³ Ayrıca bu ihtilafın, meçhul sığasıyla (ruviye) Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini⁵⁴ nakletmesi ve Ensar'a bizler emir sizler vezirsiniz dedikten sonra ortadan kalktığını belirtir.⁵⁵ Daha sonra Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Alî'nin imâmete uygun olduğunu ifade ettiğini ve oradakilerin de onu onayladıklarını ancak Hz. Alî'nin ayağa kal-

⁴⁶ Sâlimî, *Temhîd*, 309-311.

⁴⁷ Semerķandî, *Cümel*, 32, 185 vd.

⁴⁸ "Hârun'un Mûsâ yanındaki konumu neyse senin de benim yanımdaki konumun odur" hadisi hakkında bk. Abdullah Ünal, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın İmâmette Dayandığı Hadisler* (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 1998), 113-122.

⁴⁹ "Ben kimin mevlâsı isem Alî de O'nun mevlâsıdır" hadisi hakkında bk. Ünal, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın İmâmette Dayandığı Hadisler*, 122-128; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 22-24.

⁵⁰ "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resûlüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namaz kılan, zekât veren mü'minlerdir" (el-Mâide 5/55).

⁵¹ Şaffâr da, Şîa'nın delillerine Ebû Şekûr'un kine yakın cevaplar verir. Bk. Şaffâr, *Telhisü'l-edille*, 2: 822-823.

⁵² Sâlimî, *Temhîd*, 311-312, 314-315. Neseî, Şîa'nın imâmette nass iddialarını aktarır, daha ayrıntılı bir şekilde eleştirir. Bk. Ebû'l- Muin en-Neseî, *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1118-1126, 1133-1140. Burada (1124), Hz. Alî'nin, Hz. Peygamber dönemindeki gazvelerde sahâbeden bazılarının kafir akrabalarını öldürdüğünden kendisine düşmanlık besledikleri için imâmete ilişkin kendi hakkındaki nassı gizlediği iddiasının apaçık bir cehalet olduğunu belirtir. Zira kafirleri öldürmede sadece Hz. Alî'nin temayüz etmediğini, onunla birlikte Hz. Ömer, Talha ve Zübeyr gibi sahâbeden diğerlerinin de bu hususta meşhur olduğunu, ayrıca bu tarz tutumları sahâbeye yakıştırmanın doğru olmadığını kaydeder.

⁵³ Sâlimî, *Temhîd*, 312. Krş. Ebû'l- Muin en-Neseî, *Bahru'l-kelem*, 261.

⁵⁴ Ebû'l- Muin en-Neseî, bu hadisi, Zurķân'ın, Yahyâ b. Kâmil en-Nadrî el-Cehdarî'nin ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Makalâtlarında Ebû Hânîfe'den, Ehl-i Hadis kelâmcılarının da İmam Şâfi'î'den naklettiklerini belirtir. Bk. Ebû'l- Muin en-Neseî, *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1107.

⁵⁵ Sâlimî, *Temhîd*, 312-313. Benzer ifadeler, Ebû Şekûr'un çağdaşı Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî tarafından da aktarılır. Bk. Pezdevî, *Usûlü'd-din*, 186-187.

kıp, kılıcını kınından sıyrarak Hz. Ebû Bekir'e "Ey Rasulullâh'ın halifesi ayağa kalk emir sensin. Rasulullâh'ın dinî meselelerimizde razı olduğuna biz de dünyevî meselelerimizde razı oluruz" dediğini ve böylece Ebû Bekir'in halife seçildiğini, sonra Hz. Peygamber'in naaşının defin işleminin yapıldığını zikreder.⁵⁶ Bu bilgi, İbn Yahyâ (ö. IV./X. Asrın ikinci yarısı) tarafından meçhul (ruviye) sığası ile şöyle aktarılır: Sakîfe günü Ensar ve Muhacirler hilâfet konusunda ihtilaf edip her iki taraftan birer halife olsun dediklerinde Hz. Alî girip, Ebu Bekir'in elini kaldırarak "Rasulullah hayatında, amellerimizin en hayırlısı yani namaz hususunda onun, halefi olmasına razı oldu. Vefatından sonra işlerimizin en zayıfında/değersizinde halifesi olmasına razı olmaz mı?" dedi. Bunun akabinde Hz. Ebû Bekir'e biat etti. Peşinden diğerleri de biat etti ve böylece ittifak meydana geldi. İbn Yahyâ'ya göre Hz. Alî'nin bu sözü, Ebu Bekir'e biatin, Alî vasıtasıyla olduğu anlamına gelir.⁵⁷ İbn Yahyâ ile Ebû Şekûr'un anlatımları arasındaki büyük benzerlik, Ebû Şekûr'un bu bilgileri selefi İbn Yahyâ'dan veya her ikisinin de ortak bir başka kaynaktan aldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Ebû Şekûr, sadece bazı yerlerde rötuşlar yapıp daha güçlü bir şekilde ifade etmiştir. İbn Yahyâ'dan alması durumunu zayıflatan husus ise, İbn Yahyâ, Hz. Ömer'in belirlediği şûrâyı altı kişi olarak ve isimleriyle birlikte belirtmesi, Ebu Şekûr'un da Sa'd b. Ebî Vakkâs dışında beş kişi olarak vermesidir. Yani doğrudan İbn Yahyâ kaynağı olsaydı, şûrâyı da altı kişi vermesi gerekirdi.

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1099) eserinde, Kible ehlinin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine delillerinden biri olarak Hz. Alî'den meçhul (ruviye) sigasıyla aynı hususla ilgili şunları aktarır: Hz. Ebû Bekir, sahâbeden kendisini hilâfetten çıkarmalarını istediğinde Hz. Alî "Rasûlullah senden dinimiz için razı olmuştur. Biz dünyamız için razı olmayalım mı" demiş ve bununla Hz. Peygamberin Hz. Ebû Bekir'i namaz için imâmete geçirmesini kastetmiştir.⁵⁸ Burada söz konusu konuşmanın Sâ'ide oğulları avlusunda meydana geldiği belirtilmez. Ancak kendisini hilâfetten çıkarmalarını istemesi, bunun, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinden sonra olduğunu îmâ eder. Konuya ilişkin olarak Ebû'l-Mu'în Neseî'de iki farklı anlatım yer alır. Birincisinde söz konusu olayın Benî Sâ'ide avlusunda meydana geldiğine işaret edilip, Ebû Şekûr'un vurgularına yakın bir şekilde takdim edilir.

⁵⁶ Sâlimî, *Temhîd*, 312-313. Şaffâr, Benî Sâ'ide avlusunda Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti lehine tutumu, Ebû Şekûr'un aksine, kaynakların genelinde olduğu gibi Hz. Ömer'in sergilediğini aktarır. Bk. Şaffâr, *Telhîsü'l-edille*, 2: 823-825.

⁵⁷ Semerkândî, *Cümel*, 195.

⁵⁸ Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 185-186; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi (Usûlüddin)*, trc. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1998), 261. Hz. Alî'nin sarfettiği kaydedilen bu ifadenin, aynı zamanda Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh ve Hz. Ömer tarafından söylendiği de kaydedilir. Bk. Şaffâr, *Telhîsü'l-edille*, 2: 825-827; Ebû'l-Berekât 'Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Şerhu'l-'umde fi 'akâideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a el-müsemma bil-i'timâd fi'l-i'tikâd*, thk. Abdullah Muḥammed Abdullah İsmâ'il (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâğ-el-Cezîre li'n-neşr ve't-tevzi', 2011), 488. Şaffâr burada (827), Hz. Ebû Bekir'in kendisini Hz. Peygamberin halifesi (Ḥalifetu Rasûlillâh) olarak nitelendiren A'rabîye karşı çıkıp, Hz. Peygamberden sonra onun ehlinin ve ümmetinin işlerini üstlenen anlamında sadece olduğunu belirttiğini, bunu da Hz. Peygambere hürmeten yaptığını kaydeder.

İkincisinde ise, Hz. Ebû Bekir'in söz konusu hitabının Benî Sâ'ide avlusunda değil, Hz. Peygamberin defin işlemlerinden sonra olduğu aktarılır.⁵⁹

Görüldüğü üzere Ebû Şekûr ile seleflerinden İbn Yahyâ, Beni Sâ'ide avlusundaki hâlifelik tartışmalarına ilişkin toplantıya bizzat Hz. Alî'nin de katıldığı ve Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinde onun başrol oynadığını ifade ederler. Sadece Ebû Şekûr'un ifadeleri daha vurgulu, bazı yerlerde de ilave ve rötuşlar vardır. Bu rivayet, çağdaşlarından Ebû'l-Yüsr tarafından söz konusu toplantıya katıldığı ifade edilmeksizin, Ebû'l-Mu'in Nesefî tarafından da bu toplantıda ve bu toplantıdan sonra meydana geldiği şeklinde iki farklı tarzda aktarılır. Nesefî, konuya ilişkin ulaştığı iki farklı anlatımın her ikisini de kaydetmiş ama onlar arasında bir tercihte bulunmamıştır. Bu durum, onun, Ebû Şekûr ile ortak olarak aktardığı bilgilerde ya ondan ya da her ikisinin ortak kaynağından bu bilgiyi aldığını imâ eder. Ancak Ebû Şekûr ve İbn Yahyâ'nın söz konusu olayı anlatımı, İslâm tarihi kaynaklarındaki bilgilerle örtüşmemektedir. Nitekim daha sonra gelen Şaffâr, bu olayı genel olarak kaynaklarda verildiği şekliyle aktarır. Yani Benî Sâ'ide avlusunda hilâfet tartışmalarında Hz. Alî yoktur. İbn Yahyâ ve Ebû Şekûr, Şia'ya cevap vermek ve benimsediği anlayışı ispat etmek için Sakîfe toplantısındaki tartışmalardan Hz. Ömer'i çıkarıp, yerine, bir bakıma onun rolünü yüklediği Hz. Alî'yi koymuş ve tarihin yeniden inşası bağlamında muhtelif rötuşlar yapmışlardır. Ebû Şekûr aktardığı bu bilgileri imâmette nass (özellikle Hz. Alî ve evladına ilişkin) olmadığına delil getirir. Ona göre şayet imâmet hususunda nass olmuş olsaydı sahâbe bu konuda ihtilaf etmezdi ve Hz. Alî, Hz. Ebû Bekir'e biat etmezdi. Böylece imâmetin icmâ ile akt olunduğunu ifade eder.⁶⁰

İbn Yahyâ, Ebû Şekûr ve çağdaşı Hanefî-Mâtürîdî âlimler söz konusu ifadeleleriyle, Şia'nın Hz. Peygamberden sonra nass ile doğrudan Hz. Alî'nin meşru halife/imam olduğuna dair anlayışını bizzat Hz. Alî'nin tutum ve sözleriyle çürütmeğe çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, hepsi de genel olarak, ilk dört halifeden en çok Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini ispat etmeye çalışmakta ve onun faziletlerini saymaktadırlar.

Ebû Şekûr, daha önce, Benî Sâ'ide avlusundaki tartışmaların ve ihtilafın, Hz. Ebû Bekir'in "İmamlar Kureyş'tendir"⁶¹ rivayetini nakletmesi ve "bizler emir, sizler vezirsiniz" demesiyle son bulduğunu belirtmişti. Dolayısıyla bir taraftan imâmet konusunda nass olmadığını söyleyip, diğer taraftan "İmamlar Kureyş'tendir" rivayeti aktarıldıktan sonra ihtilafın son bulduğunu dile getirmesi yazarın kendi içinde bir çelişki olarak gözükmektedir.

⁵⁹ Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Bahru'l-keîm*, 263. Krş. Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Tebşiratu'l-edille*, 2: 1185-1186. O, *Tebşira*'da (2: 1127), Hz. Ebu Bekir'in halife seçiminde Hz. Alî'nin varlığına işaret etmez.

⁶⁰ Sâlimî, *Temhîd*, 313. Krş. Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Tebşiratu'l-edille*, 2: 1121.

⁶¹ Bu hadis ve Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesindeki rolü hususunda bk. Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyş'tendir' Hadisinin Rolü Üzerine", *İstem* 3/6 (2005): 87-103.

Ebû Şekûr, Hz. Ebû Bekir gerçekten imam olmasaydı, bu hususta susmanın ve buna göz yummanın caiz olmayacağını, zira batıl bir imama razı olanın tekfir edileceğini ifade eder. Sonra Hz. Alî'nin, Hz. Ebû Bekir'in imâmetini meşru kabul ettiği ve ona rıza gösterdiğine, onun emri altında harplere katılması, ganimetten payına düşeni alması ve Hz. Ebû Bekir'in esirlerden kendisine verdiği cariyeyi alıp, onunla birlikte olmasını delil getirir. Burada şayet Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti meşru olmasaydı, Hz. Alî'nin onun emri altında harplere katılması ve ganimetten payına düşeni alması ve kendisine verilen cariyeye birlikte olmasının haram olduğunu ifade eder.⁶²

Ebû Şekûr ayrıca Hz. Alî'nin Hz. Ebû Bekir'e üç gün veya altı ay sonra biat ettiğine ilişkin rivayetlerin doğru olmadığını kaydeder.⁶³ Daha sonra Şîa'nın öne sürdüğü Hz. Alî'nin Hz. Peygamber'in vasîsi/vekili olduğu görüşünü ele alır. Onun mutlak bir vasî değil, borçlarını eda için vasî tayin edildiğini zikreder.⁶⁴ Menzile hadisini, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun'un nebi oldukları, Hz. Alî'nin olmadığı ve Hz. Hârun'un Hz. Mûsâ'nın hayatında halefi olduğunu, Hz. Hârun'un Hz. Mûsâ'dan önce vefat ettiğini, dolayısıyla Hz. Alî'nin durumunun onların durumuna benzemediğini belirtir.⁶⁵ Aynı şekilde ilk Müslüman olanın, kimliği konusunda ihtilaf olduğundan onun da, bu hususta delil olamayacağını söyler. İlk Müslüman olanla ilgili kendilerinin görüşünün ise, kadınlardan Hz. Hatice, çocuklardan Hz. Alî, kölelerden Zeyd b. Hârise, hür ve reşid kimselerden de Hz. Ebû Bekir olduğunu ifade eder. Hilâfet meselesi gündeme geldiğinde de Hz. Ebû Bekir'in halife olarak belirlendiğini, zira kadın, çocuk ve kölenin hilâfete uygun olmadığını kaydeder.⁶⁶ Hz. Ebû Bekir'in⁶⁷ imâmeti meselesini uzunca ele aldıktan sonra Hz. Ömer'in hilâfetine geçer.

2.2. Hz. Ömer'in Hilâfeti

Ebû Şekûr, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i, halef bıraktığını ve onun hakkında "şayet adil olursa bu benim ona ilişkin kanaatim, zalim olursa gaybı ancak Allah bilir" dediğini ve bu hususta ümmetin icmâ ettiğini ifade eder. Dolayısıyla Hz. Ömer'in hilâfeti konusunda öncelikle icmânın delil olduğuna işaret eder. Ömer'i halef bırakmasını uygun görmeyen bazıları "Rabbine gittiğinde onunla ilgili ne söyleyeceksin? Bizim üzerimize sert birini musallat ettin" dediklerinde Hz. Ebû Bekir'in "Beni Rabbimle mi korkutuyorsunuz. O'na şöyle diyeceğim onların üze-

⁶² Sâlimî, *et-Temhid*, 314. Ayrıca bk. Ebû'l- Muîn en-Neseî, *et-Temhid fî uşûli'd-dîn*, ed. Muḥammed Abdurrahman eş-Şâgûl eş-Şâfi'i el-Eş'ari (Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2006), 159-160; Ebû'l- Muîn en-Neseî, *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1140, 1151-1152.

⁶³ Sâlimî, *Temhid*, 314. Krş. Şaffâr, *Telhîsü'l-edille*, 2: 825-826.

⁶⁴ Benzer ifadeler için bk. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 185; Ebû'l- Muîn en-Neseî, *Bahru'l-keîâm*, 262.

⁶⁵ Sâlimî, *Temhid*, 314-315. Aynı hususlar, Ebû'l- Muîn en-Neseî tarafından biraz daha detaylı olarak aktarılır. Bk. *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1137-1140. Neseî burada (1139), Hz. Peygamberden "Ebû Bekir ve Ömer'in benim yanımdaki konumu, Hârun'un Mûsâ yanındaki konumu gibidir" rivayetini de aktarır.

⁶⁶ Sâlimî, *Temhid*, 312, 314-315, 322.

⁶⁷ Hz. Ebû Bekir'in faziletinin detaylı anlatımı için bk. Ebû'l- Muîn en-Neseî, *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1180-1194.

rine Allah ehlinin en hayırlısını bıraktım. Zira Rasulullâh, ‘Ömer, Allah ehlinin hayırlısıdır’ derken işittim” diye cevap verdiğini kaydeder. Böylece Hz. Ebû Bekir, Ömer’in Allah’ın seçkin kullarından olduğunu vurgulamış, vefat ettiğinde de herkes onun hilâfetine razı olmuştu.⁶⁸

Ebû Şekûr, Hz. Alî’nin bizzat kendisinin, Hz. Ömer’in hilâfetine rızasını beyan ettiğini ve buna delilin, kızı Ümmüğülsüm’ü onunla evlendirmesi olduğunu zikreder.⁶⁹ Sonra Hz. Peygamber’in, Hz. Ebû Bekir ve Ömer’in kendi yanındaki konumlarını ifade eden sözlerini aktarır. Bu bağlamda “Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer’e uyunuz”, “Ben, Ebû Bekir ve Ömer girdik, ben, Ebû Bekir ve Ömer çıktık, ben, Ebû Bekir ve Ömer yedik”, sağında Ebû Bekir solunda Ömer olduğu bir gün “Böyle yaşar, böyle ölür, böyle defnolur, böyle haşr oluruz” dediğini, bu hususlarda Hz. Ömer’in üçüncü olarak zikredilmesinin, onun imâmetin meşruiyetine ve daha uygun olduğuna delalet ettiğini kaydeder. Sonra Ömer’i halife olarak isimlendirdiğine ilişkin rivayeti zikreder. Bu rivayetin, aynı zamanda Hz. Ebû Bekir’in hilâfetine de delalet ettiğini, zira Hz. Ömer’in Hz. Ebû Bekir’in halef bırakmasıyla halife olduğunu belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber’den aktarılan “Benden sonra hilâfet otuz yıldır” rivayetine de Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Alî’nin hilâfetlerine delil olduğunu, zira otuz yılın bu dört halifenin hilâfet sürelerinin toplamı olduğunu ifade eder. Yine burada “Halifetu halifeti Resûlillâh” şeklinde söylemek insanlara zor geleceği için Hz. Ömer döneminden itibaren onun isteğiyle “Emîrül-mü’minin” denildiğini kaydeder.⁷⁰

2.3. Hz. Osmân’ın Hilâfeti

Ebû Şekûr, Hz. Ömer’den sonra Hz. Osmân’ın hilâfetine, öncelikle ümmetin icmânını delil getirir. Hz. Ömer’in bu işi beş kişilik şûrâ heyetine bıraktığını,⁷¹ onlardan Hz. Osmân ve Hz. Alî dışındakilerin adaylık haklarından feragat ettiklerini, Abdurrahmân b. Avf’ın her iki adaydan, önce Hz. Alî’ye sonra Hz. Osmân’a Allah’ın Kitabı, Peygamber’in sünneti ve şeyheynin sîreti üzere biatı kabul edip etmediklerini sorduğunu, Hz. Alî’nin buna kendi görüşüyle de hükmedeceğini ilave ettiğini, Hz. Osmân’ın ise aynen kabul ettiğini ve bunun üzerine Hz. Osmân’a biat edildiğini belirtir. Hatta Abdurrahmân b. Avf’ın, teklifi reddettiği için Hz. Alî’nin halife olmasını istediğini ama biat şartlarını kabul etmediğinden bunun mümkün olmadığını ifade ettiğini kaydeder. Hz. Osmân’a biat edildiğinde

⁶⁸ Sâlimî, *Temhîd*, 316. Benzer ifadeler Ebû’l- Muîn en-Neseî ve Şaffâr’da da yer alır. Bk. Ebû’l- Muîn en-Neseî, *Tebşîratu’l-edille*, 2: 1149; Şaffâr, *Telhîsü’l-edille*, 2: 828.

⁶⁹ Sâlimî, *Temhîd*, 316. Ayrıca bk. Ebû’l- Muîn en-Neseî, *Tebşîratu’l-edille*, 2: 1121-1123, 1150-1151.

⁷⁰ Sâlimî, *Temhîd*, 316-317. Ayrıca bk. Ebû’l- Muîn en-Neseî, *Tebşîratu’l-edille*, 2: 1149-1150, 1194.

⁷¹ Pezdevî de, halife seçim işinin beş kişilik şûrâya bırakıldığını kaydeder. Bk. Pezdevî, *Uşûlü’l-dîn*, 189. Krş. Ebû’l- Muîn en-Neseî, *Bahru’l-keîâm*, 265-266. Şîa’nın imâmette nass anlayışına karşı yukarıda bahsedilen eleştiriler, aslında İbn Yahyâ, Ebû Şekûr ve çağdaşları Pezdevî ile Ebû’l- Muîn en-Neseî’nin ortak bir kaynaktan yararlanma ihtimalini akla getirmektedir. Anlatımlar arasında bazı farklılıklar da, bu ortak kaynak dışında muhtemelen farklı kaynakları olduğunu düşündürmektedir.

sahâbeden hiç kimsenin buna muhalefet etmediğini zikrederek onun hilâfetine meşru olduğunu vurgular.⁷² Hz. Osmân'ın öldürüldüğü gün, toplanan insanların arasına, Hz. Alî'nin Hz. Osmân'a biatını bozup, muhalefet ettiğini zanneden bir grup sahâbenin katıldığını ancak Hz. Alî'nin biatını bozmadığını anlayınca tövbe edip, söz konusu topluluktan ayrılarak geri döndüklerini belirtir. Orada sadece Mısırlıların kaldığını, Hz. Alî'nin bu duruma vakıf olunca Hz. Hasan ve Hüseyin'i Hz. Osmân'a yardım için gönderdiğini, Mısırlı topluluğun duvarda gedik açıp, Hz. Osmân'ı mazlum olarak şehit ettiklerini, Hz. Alî'nin isyancılarla savaşmak için hazırlanırken Hz. Osmân'ın öldürüldüğünü, geriye sıkıntısının kaldığını ve her şeye kâdir olan Allah'ın dilediği gibi hükmettiğini ifade eder.⁷³

Burada Hz. Ömer'den sonra halifeyi seçecek şûrâ üyelerinin sayısının beş olduğunu belirtip, onların arasına Sa'd b. Ebî Vakkaş'ı dâhil etmemesi ve Hz. Osmân'ın başına gelenlerin takdir-i ilâhî olup, Mısırlılar dışında başta sahâbe olmak üzere kimsenin sorumluluğu olmadığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Ebû'l-Yüsür el-Pezdevî ve Ebû'l-Mu'in en-Nesefî'nin Hz. Osmân'ın halife seçimini anlatımı ve Hz. Alî'nin de ona biat ettiğini vurgulaması kısa olmakla birlikte Ebû Şekûr'a yakındır. Ayrıca Ebu'l-Yüsür Pezdevî, Ebû Şekûr gibi şûrâ üyelerinin sayısını beş olarak verir. Hz. Osmân'ın başına gelen olaylarla ilgili bir yorum yapmaz. Ebû'l-Mu'in en-Nesefî ise daha detaylı olmakla birlikte Ebû Şekûr'a yakın bir değerlendirme yapar ve bu olayda Hz. Alî ve sahâbenin bir dahil olmadığını vurgular.⁷⁴

2.4. Hz. Alî'nin Hilâfeti

Ebû Şekûr, Hz. Osmân'dan sonra sahâbe ve Medine'deki insanların ona biat ettiklerini, sahâbeden hiç kimsenin onu herhangi bir fiilden dolayı reddetmediğini ifade ettikten sonra onun hilâfetine ilişkin nakli deliller aktarır. Bu bağlamda Rasulullâh'ın "Allah'ım! hakkı Alî ile kıl" diye dua ettiğini, "Hak, Alî'nin olduğu yerdedir" dediğini,⁷⁵ önce Hz. Peygamber'in, sonra sırayla Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Alî'nin çakıl taşlarını avuçlarına aldıklarını, o taşların "Sübhanallâh ve'l-hamdülillâh" diye tesbih ettiklerini, sonra Ebû Zer'in avucuna aldığı ama onda tesbih etmediklerini, bunun nedenini soran Ebû Zer'e Hz. Peygamber'in "Ey Ebû Zer! Râsîl halifelerle aynı seviyede mi olmak istiyorsun" diyerek Hz. Peygamber'in onları halifeler olarak isimlendirdiğini ve Hz. Alî'nin de onlardan biri olduğunu kaydeder.⁷⁶ Ayrıca Hz. Alî ve ondan önce gelenlerin hilâfetlerinin meşru olduğuna delil olarak Hz. Peygamberden "Hilâfet benden sonra otuz yıldır"

⁷² Sâlimî, *Temhid*, 318-319.

⁷³ Sâlimî, *Temhid*, 319. Hz. Osman'ın faziletleri için bk. Ebû'l-Mu'in Nesefî, *Tebsîratu'l-edille*, 2: 1195-1196.

⁷⁴ Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 189; Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Tebsîratu'l-edille*, 2: 1152-1153, 1158-1161. Hz. Osman'ın halife seçilmesini, İbn Yahyâ'nın ve Nesefî'nin *Bahru'l-kelem*'daki (266) anlatımı Ebû Şekûr'dan farklıdır. Krş. Semerkandî, *Cümel*, 198-199.

⁷⁵ Krş. Semerkandî, *Cümel*, 206.

⁷⁶ Sâlimî, *Temhid*, 319-320.

hadisini aktarır.⁷⁷ Onların hilâfet sürelerinin toplamının otuz yıl etmesinin de buna delil olduğunu belirtir.⁷⁸

2.5. Sahâbenin Fazilet Sırası

Ebû Şekûr bu hususta önce kendisinin de dâhil olduğu Ehl-i Sünnet'in görünüşünün, resuller, nebîler ve meleklerden sonra yaratılmışların en üstünün Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osmân, sonra Hz. Alî olduğunu,⁷⁹ Ebû Hânîfe'nin de, "doğru olan şeyheyne üstün kabul etmeniz, iki damada da muhabbet etmenizdir" dediğini aktarır.⁸⁰ Bu fazilet sıralamasına, Muḥammed b. el-Hanefiyye'nin Kûfe'de babası Hz. Alî'ye Hz. Peygamber'den sonra en üstün olanı sorduğunu, Hz. Alî'nin de sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'ı saydığını ifade ederek de delil getirir.⁸¹ Yine bu hususa, "Ben ilmin şehri, Ebû Bekir temeli, Ömer duvarları, Osmân tavanı/çatısı, Alî de kapısıdır"⁸² rivayetini ve her biriyle ilgili Hz. Peygamber'in övgü ifadelerini aktarır. Burada dikkat çeken husus, rivayet, "Ben ilmin şehri (hikmetin evi) Alî kapısıdır. İlmi isteyen kapısından girsin"⁸³ şeklinde meşhurken yazar Şîa'ya karşı görüşünü ispat bağlamında söz konusu rivayete diğer üç halifeyi de ilave etmiş gibi gözükmektedir. Rivayetin bu halinin, onun selefi ve çağdaşı Hanefî-Mâtürîdiler tarafından kullanıldığını tespit edemedik.⁸⁴ Ebû Şekûr, Râfızîlerin Hz. Alî'nin Hz. Ebû Bekir'den üstün olduğuna delil olarak öne sürdükleri Hz. Alî'nin Allah'a ortak koşup, putlara tapmadığı görüşlerine de cevap verir.⁸⁵

⁷⁷ Ayrıca bk. Ebû'l- Muîn en-Nesefî, *Baḥru'l-kelâm*, 266; Semerkândî, *Cümel*, 203-204. İbn Yahyâ burada, Şeyh Ebû Bekir el-İyâzî'nin, Hz. Alî'nin adını zikredip, emirü'l-müminin deyince ona diğerlerinde zikretmediği halde Hz. Alî için neden bu nitelemeye bulunduğu sorulduğunda "O zamanda Hz. Alî hakkında insanların ihtilâfından dolayı onu emirü'l-müminin diye andığını, böylece kendisinin ona teslim olup, hilâfetni kabul edenlerden olup, muhalefet edenlerden olmadığı bilinsin" diye böyle dediğini aktarır.

⁷⁸ Sâlimî, *Temhîd*, 317. Ebû'l- Muîn en-Nesefî de bu hadisi delil olarak kullanır, Hz. Alî'nin halife seçilmesi ve sahâbenin ona karşı tutumlarını detaylı bir şekilde aktarır. Buradaki anlatımları genel olarak kaynaklardakilerle uyum içindedir. Bk. *Tebsıratu'l-edille*, 2: 1165, 1161-1166.

⁷⁹ Yaklaşık aynı ifadeler Ebû'l-Yürs el-Pezdevî'de de yer alır. O, ilk dört halifeden üçünün fazilet sıralamasını detaylı olarak gerekçelendirmekle birlikte Hz. Alî'nin faziletlerini ayrıntılı anlatmaz. Bk. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 199-202. İlk dört halifenin faziletleriyle ilgili olarak bk. Ebû'l- Muîn en-Nesefî, *Tebsıratu'l-edille*, 2: 1180-1196. Burada en uzun yer Hz. Ebû Bekir'e tahsis edilmiştir. Her iki âlimin söz konusu tutumları, muhtemelen Hz. Peygamberden sonra Hz. Alî'nin halife olduğu iddialarına bir cevap verme endişesinden kaynaklanmaktadır.

⁸⁰ Semerkândî, *Cümel*, 207. Semerkândî (33), Hz. Peygamberin "Seyfü'l-Mille", Hz. Ebû Bekir'in ridde ehli ile savaştığı için "Seyfü'r-Ridde", Hz. Ömer'in fetihlerden dolayı "Seyfü'l-Cizye" ve Hâricilere üstün gelen Hz. Alî'nin de "Seyfü'l-Fitne" diye isimlendirildiğini bunların da hilâfet meselesini teyit ettiğini kaydeder.

⁸¹ Sâlimî, *Temhîd*, 320-321; Ebû'l- Muîn en-Nesefî, *Baḥru'l-kelâm*, 269-270. Krş. Ebû'l- Muîn en-Nesefî, *Tebsıratu'l-edille*, 2: 1196. Krş. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 200-202.

⁸² Sâlimî, *Temhîd*, 321. Krş. Semerkândî, *Cümel*, 201-202.

⁸³ Tirmizî, "Menâkıb", 20; Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma'u-z-Zevâid fi menba'î'l-fevâid* (Beirut: y.y., t.y.), 9: 114.

⁸⁴ Semerkândî, *Cümel*, 202; Ebû'l- Muîn en-Nesefî, *Tebsıratu'l-edille*, 2: 1186, 1190.

⁸⁵ Sâlimî, *Temhîd*, 321-322. Ebû Şekûr (322), Şîa'nın, Hz. Alî'nin, Allah'a ortak koşmadığı ve putlara tapmadığı için Hz. Ebû Bekir'den üstün olduğu iddialarına şöyle cevap verir: "Hz. Alî, çocuk yaşta Müslüman olmadan önce anne babasına tabi olup, hükmen kafir idi. Eğer öyle olmasaydı İslâm'a davet edilmesine gerek olmazdı, oysa Hz. Peygamber onu İslâm'a davet etti..." Bunu çağrıştıran ifadeler Ebû'l- Muîn en-Nesefî'de de var-

Ebû Şekûr, bu dört kişiden sonra insanların en üstününün Ehl-i Beyt, sonra sırasıyla cennetle müjdelenenler, Bedir ehli, Hudeybiye ehli, diğer sahâbe, tabiîn ve tebe-i tâbiîn olduğunu belirtir. Evvel ve ahir kadınların en üstününün Hz. Aişe olduğunu, Râfızîlerin Hz. Fatıma'nın ondan daha üstün olduğunu söylediklerini, buna cevaben Haşim soyu Temim soyundan üstün olmasına rağmen, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Alî'den üstün olması gibi Hz. Aişe'nin de Hz. Fâtıma'dan daha üstün olduğunu söyler.⁸⁶ Burada dikkat çeken husus, çağdaşı Hanefî-Mâtürîdilerden farklı olarak ilk dört halifeden sonra insanların en üstünlerinin Ehl-i Beyt olduğunu ifade etmesidir.

Ebû Şekûr, Râfızîlerin, sahâbenin Ehl-i Beyt dışındakiler olup, Hz. Alî, Hasan, Hüseyin ve Fâtıma'dan oluştuğunu söyledikleri Ehl-i Beyt'in sahâbeden üstün olduğu, Hz. Alî'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü, sahâbenin en üstününün de Hz. Ebû Bekir olduğunu öne sürdüklerini belirtir. Bu bağlamda Şîa'nın görüşünü eleştirerek, Hz. Alî'nin sahâbeden olduğuna, Hz. Peygamber'den aktarılan "Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız kurtuluşa erersiniz" rivayetini delil getirir. Şayet Hz. Alî'nin onlardan olmadığı söylenirse bunun ona kusur isnadı olduğunu zikreder.⁸⁷ Burada, karşılaştığı Şîa'dan bir topluluğun, Resulullâh'tan sonra insanların en üstününün kim olduğunu sorarak kendisini sınadığını, onlardan zarar gelmesinden çekindiği için sahâbeden insanların en üstünün Hz. Ebû Bekir, Ehl-i Beyt'ten en üstünün ise Alî olduğunu söyleyerek bu sıkıntıdan kurtulduğunu aktarır. Zira Şîa'nın, sahâbe-Ehl-i Beyt ayrımı yaparak, Hz. Alî'yi sahâbeden değil, Ehl-i Beyt'ten saydıklarını ve Ehl-i Beyt'i de sahâbeden üstün tuttıklarını belirtir. Yine Râfızî birinin, ashâb-ı kisâyı kastederek "beşincisi nebî olan dörde, altıncısı Cibrîl olan beşe ne dersin" ifadesine, Ebû Yûsuf'un, onun bununla Ebû Bekir'e ta'nda bulunmak istediğini anlayarak Tevbe suresinin 40. âyetine işaretle "üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne dersin?" şeklinde cevap verdiğini kaydeder.⁸⁸

Burada dikkat çeken husus, yazarın o dönemde Râfızîler arasında, Ehl-i Beyt-sahâbe ayrımı yapıldığına ve onların sahâbenin en üstününün Hz. Ebû Bekir olmasına itiraz etmediklerine işaret etmesidir. Ayrıca siyasî rekabet etkisiyle fazilet sıralamasına, Hz. Fâtıma ve Hz. Aişe'nin şahsında bir şekilde hanımların da dâhil edilmesidir.

dır. Bu da, Neseffî'nin bu bilgileri ya Ebû Şekûr'un eserinden veya her ikisinin de ortak bir kaynağından alması ihtimalini düşündürmektedir. Bk. *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1193-1194.

⁸⁶ Sâlimî, *Temhid*, 322. Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî ise, Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun ilk dört halifeden sonra insanların üstünlük sırasının, aşere-i mübeşşereden geri kalan altı kişi, sahâbe, tâbiünden müttaki fakihler, salihlerden müttaki fakihler, bütün Müslümanlar ve melekler olduğunu kaydeder. Hanımlar hususunda bazılarının Hz. Hatice, bazılarının Hz. Fâtıma, bazılarının da Hz. Aişe'nin üstünlüğünü dile getirdiklerini, doğrusunun onlar arasında bir tercihte bulunmamak olduğunu belirtir. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 208-209.

⁸⁷ Sâlimî, *Temhid*, 323. Bu rivayet, Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî tarafından sahâbeye uyulmasının gerekliliği bağlamında delil getirilir. Bk. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 199-200.

⁸⁸ Sâlimî, *Temhid*, 323-324.

Yazar sonra Arapların, mevâliden üç yönden üstün olduklarını belirtir:

1. Kur'an'ın onların diliyle nazil olması, cennet ehlinin Arapça konuşması
2. Hz. Peygamberin Rebia, Mudar ve Kureyş'ten olması ve böylece onların şerefini artırması;
3. Hz. Peygamberden Arapları övdüğüne dair rivayetler: "Arapları sevmek imandandır".

Bunları aktardıktan sonra, "Biz, onları, Allah ve resulü için seviyoruz" diyor.⁸⁹ Hanefî-Mâtürîdî gelenekten bir yazarın bu ifadeleri oldukça dikkat çekicidir. İbn Yahyâ ile Ebû Şekûr'un çağdaşı Hanefî-Mâtürîdî âlimlerde bu tarz ifadeler yer almamaktadır. Onun bu ifadelerinin, kendi döneminde hakanın statüsünün "Mevlâ Emîrû'l-Mü'mînîn" olarak değişmesiyle yani daha önceden meşruiyetini doğrudan Allah'tan alırken şimdi Allah ile kendisi arasındaki hilâfet makamından almasıyla⁹⁰ bir ilişkisinin olup-olmadığı üzerinde düşünmeye değer bir husus gibi durmaktadır.

Ehl-i Sünnet'in, Hz. Alî'nin hayatında Mu'âviye b. Ebî Süfyân'ın ve sahâbeden ona biat edenlerin hatalı olduklarını, Hz. Alî ile savaşmakla âsi olduklarını söylediklerini, aktardıktan sonra yazar, kendisinin de onları hatalı bulduğunu ifade eder. Onların ictihâd mahallinde değil, ictihâd zamanında hata ettiklerini, zira Mu'âviye'nin Kureyş'ten olması sebebiyle Alî'den sonra hilâfete layık olduğunu, ama Alî'nin döneminde, onun önüne geçip, bu iddiada bulunarak hata ettiğini kaydeder.⁹¹ Hz. Peygamber'in "İmamlar Kureyş'tendir" ve Mu'âviye'ye "Bu ümmetin başına emir olduğunda onlara merhametli ol" ifadeleri nedeniyle kendini hilâfete layık görüp, bu iddiada bulunduğunu, hilâfete layık olduğu için ictihâdında isabet ettiğini, ancak kendisinden üstün olan Hz. Alî'nin önüne geçerek içtihat zamanında hata ettiğini ifade eder.⁹²

"Müslümanlardan iki topluluk savaşır" sözünü delil getirerek bâğînin (is-yancının) küfür ve fıkla suçlanamayacağını, Allah'ın bu ifadeyle, Hz. Alî ve Mu'âviye'nin ordusundan oluşan iki grubu mü'min olarak isimlendirdiğini zikreder. Sonra Hz. Peygamber'in Hasan'a ilişkin "Bu oğlum seyyittir. Allah onunla

⁸⁹ Sâlimî, *Temhîd*, 324.

⁹⁰ Ömer Soner Huncan, "Hilafetin Tanınmasında 'Hakan'ın Statüsü: Değişim ve Etkiler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (Aralık 2008): 26-33.

⁹¹ Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî de, kendi döneminde Hz. Alî'nin imam olduğu Mu'âviye'nin olmadığı, onun te'vilde bulunduğunu kaydeder. Sıffin savaşında Hz. Alî'nin haklılığına, Hz. Peygamberden Ammâr'ı bâğî bir topluluğun öldüreceği rivayetini delil getirir. Ayrıca Mu'âviye'nin söz konusu fiilinin onu imandan çıkarmadığını, Müslüman olduğunu kaydeder. Bu görüş de, yukarıda aktarılan Ebû Şekûr'un görüşüyle mutabıktır. Bk. Pezdevî, *Uşûlû'd-dîn*, 203. Pezdevî, Kerrâmiyye'nin Hz. Alî döneminde her ikisini de meşru imam kabul ettiklerini, ancak bunun Hz. Peygamberin onları bâğîler olarak nitelemesi ve Ehl-i Sünnet'in Hz. Alî'nin Hz. Osman'dan sonra imam olduğunda icmâ etmesiyle çeliştiğini belirtir. Ayrıca bk. Semerkândî, *Cümel*, 205-206; Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1105-1106.

⁹² Sâlimî, *Temhîd*, 325. Krş. Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebşîratu'l-edille*, 2: 1169 vd.

mü'minlerden iki grubun arasını düzelterektedir.” ifadesinin de, iki grubu mü'min kıldığını ve bunda, Mu'âviye'nin Hz. Ali'den sonra hilâfete hak sahibi olduğuna delil olduğunu, zira Hz. Peygamber'in bu ifadeyle ikisi arasındaki sulhü caiz gördüğünü, Mu'âviye'nin de Hz. Hasan'ın biatından sonra adil olduğunu kaydeder. Daha sonra şahitliği kabul edildiği için bâğînin fıska (günahkârlıkla) suçlanamayacağını, Mu'âviye'nin imâmet iddiasında te'vilde bulunup hata ettiği, bu hatanın da fıska ve küfrü gerektiren kebâirden (büyük gübahlardan) olmadığını ifade eder.⁹³

Ayrıca Hz. Aişe, Zübeyir ve Talhâ'nın,⁹⁴ Mu'âviye b. Ebî Süfyân'ın ordusunda olduklarını, bâğî olmakla birlikte dinde fıska gerektiren bir suç işlemediklerini ve onların bu bağyden (isyandan dolayı) tövbe ettiklerini, Hz. Ali'nin Zübeyir'in cenaze namazını kıldığını zikreder.⁹⁵ Burada söz konusu sahâbenin Mu'âviye'nin ordusunda oldukları ifadesi tarihi olarak doğru değildir. Onun bu ifadesine, çağdaşı Hanefî-Mâtürîdilerde de rastlayamadık. Ebû Şekûr, muhtemelen Hz. Ali, ortak muhâlifleri olması hasebiyle böyle bir yorumda bulunmuştur. Ayrıca o, Mu'âviye tövbe etmediği halde Hz. Ali onunla barış yaptığı için ona lanet etmenin caiz olmadığını belirtir.⁹⁶

Ebû Şekûr, Ehl-i Sünnet'in Mu'âviye'den sonra imâmetin Hz. Hüseyin'de olduğu anlayışını aktarır. Burada Kerrâmiyye'den Mütakaşşife'nin, Hz. Hüseyin, imamına karşı isyan ettiği için bâğî olduğu şeklindeki görüşlerini nakleder.⁹⁷ Hz. Ali'den sonra hilâfetin Mu'âviye'nin olup, Hasan ile barış yaptığı ve Hasan ona biat ettiğinde bütün sahâbe ve Müslümanların da ona biat ettikleri hususunda icmâ ettik der. Yezid b. Mu'âviye ile ilgili olarak; insanlardan bazılarının onun hilâfetini, Mu'âviye'nin halef bırakması, sahâbe ve diğerlerinden Müslümanların biati ile meşru olduğunu ve kıyas yoluyla ona itaatin Hüseyin ve bütün Müslümanlara vacip olduğunu söylediklerini aktarır. Sonra kendi görüşünü kaydeder ve Mütakaşşife'nin iddiasına cevap verir: Mu'âviye fasık olmayıp âlim ve diyanet sahibi bir kimseydi. Şayet mütedeyyin olmasaydı onunla sulh caiz olmazdı. O sadece bâğî idi. Sonra Ali de onunla sulh yapmıştı. Çünkü Mu'âviye'nin bağyi Müslümanları zayıf düşürmüştü. Mu'âviye hak iddia ediyor ve insanlar arasında adil bir kimseydi. Ali'den sonra Allah'ın dininde ve insanlarla ilgili hususlarda hak üzere adil bir imam idi.⁹⁸ Yezid ise böyle değildi. Zira onun şarap içtiği, eğlence ve şarkıya düşkünlüğü, hakkı ehline vermediği ve Allah'ın dininde fıska (günah) işlediği

⁹³ Sâlimî, *Temhid*, 326. Neseî de Hz. Ali'nin haklı olduğunu ifade eder. Ancak anlatım tarzı farklıdır. Bk. *Tebşiratu'l-edille*, 2: 1172-1173. Ayrıca bk. Pezdevî, *Uşûlü'd-din*, 203; Şaffâr, *Telhisü'l-edille*, 2: 835-839.

⁹⁴ Krş. Ebû'l- Muîn en-Neseî, *Tebşiratu'l-edille*, 2: 1168-1171.

⁹⁵ Sâlimî, *Temhid*, 327. Krş. Şaffâr, *Telhisü'l-edille*, 2: 838.

⁹⁶ Sâlimî, *Temhid*, 327.

⁹⁷ Sâlimî, *Temhid*, 328. Ayrıca bk. Cemâluddin Murtaqâ er-Râzî, *Tebşiratu'l-avâm*, 223, 218.

⁹⁸ Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî de, Mu'âviye'nin Hz. Ali'den sonra üstün gelerek (tegallüb) halife olduğu ve hilâfeti-nin meşru olduğu, ancak onunla saltanatın başladığını ifade eder. Bk. Pezdevî, *Uşûlü'd-din*, 204.

rivayet edilir. Burada İmam Şafi‘î‘den (ö. 204/820) aktararak fâsıkın, velâyet ve hüküm ehli olamayacağını zikreder. Mu‘âviye‘nin ‘Amr b. ‘Âş‘tan Yezîd için biat talep etmesinin onu halef bırakmadığına delil olduğunu, zira halef bıraksaydı biate ihtiyaç duymayacağını belirtir. Ayrıca Müslümanlar ve sahâbeden Abdullah b. Zübeyir, Muḥammed b. el-Ḥanefiyye ve Hz. Hüseyin gibi biat ehlerinden pek çok kimsenin ona biat etmemesi, dolayısıyla ona biatin ittifakla olmaması, Yezîd‘in de adil bir imam olmaması nedeniyle Hz. Hüseyin‘in bâğî olmadığı ve hak imama karşı isyan etmediğini ifade eder. Ayrıca Hz. Peygamber‘in Hz. Hüseyin‘i bâğî bir topluluğun öldüreceğini ifade ettiğini aktarır.⁹⁹

Sonra Ebû Şekûr Abbâsîlerin hilâfeti konusuna geçer. Ehl-i Sünnet ve‘l-Cemaat‘ın, Abbâsîlerin imâmetinin, “İmamlar Kureyş‘tendir” rivayeti, ümmetin onları görevlendirmesi ve onlarda icmâ etmesiyle meşru olduğunu benimsediklerini, buna da Hz. Peygamber‘den “Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez” rivayeti delil getirdiklerini kaydeder. Râfızîlerin bu konudaki eleştirilerine cevap olarak¹⁰⁰ imâmetin ya veraset yoluyla ya da ümmetin yetkilendirmesiyle, veraset yoluyla olduğunda Hz. Peygamber‘in amcası Abbas‘ın yeğeni Hz. Ali‘den daha öncelikli olduğunu, yetkilendirme hususunda da ümmetin onları yetkilendirdiğini ifade eder.

Ebû Şekûr, bazı insanların, İmam, kendisine itaat edilmediğinde, kahr ve galebe sahibi (muktedir) olmadığına imam olmayacağını söylediklerini ancak bunun doğru olmadığını şöyle açıklar: İmama itaat insanlara farzdır. Şayet itaat etmez ve isyan ederlerse onların isyanları imâmete zarar vermez. Sonra kahr yoksa, bu insanların isyanlarından dolayıdır. Onların isyanı da imamı imâmetten azletmez. Zira Hz. Peygamber‘e de İslâm‘a davetinin başlarında itaat edilmemişti ve onun düşmanlarına üstün gelmesi (kahrı) mümkün değildi. Kâfirler, onun dinine ve davasına isyan etmişlerdi. Bu durum, onun nübüvvetine zarar vermedi ve onu nübüvvetten azletmedi. İmam da aynı şekildedir. Çünkü İmam, Hz. Peygamber‘in halifesidir. Ayrıca Hz. Ali‘ye de bütün Müslümanlar tarafından itaat edilmedi ve bununla birlikte o imâmetten azlolmadı (imamdı).¹⁰¹

Yazar bu hususu vurgulamak için şunları ilave eder: İnsanların hepsi İslâm‘dan irtidat etse de, İmam imâmetten azledilmez. İsyanda da durum aynı şekildedir. Sonra emir ve sultanlardan her bir vekilin vekâleti, zulmetse dahi meşrudur, Allah‘a isyan dışında emirleri geçerlidir. Buna delil, Allah‘ın şu ayetidir: “...Allah‘a, Peygambere ve sizden olan idarecilere (ulu‘l-emre) itaat ediniz...” (Nisâ 4/59). İmamın emri uymayı gerektirdiği gibi vekilinin emri de aynı şekildedir. Zira vekil, şeriat sahibinin bildirmesiyle İmam konumundadır. İmamı terk

⁹⁹ Sâlimî, *Temhîd*, 328-329. Krş. Pezdevî, *Uşûlü‘d-dîn*, 204.

¹⁰⁰ Sâlimî, *Temhîd*, 329-331.

¹⁰¹ Sâlimî, *Temhîd*, 331-332.

edip, karşı gelmek, ona isyan ve bid'atı gerektirdiği gibi naibine karşı durum da aynıdır. Buna delil, olarak şu rivayetleri aktarır:

...Kible ehlinde birinin küfrüne, şirkine, nifakına şahadet etmeyiniz. Sırlarını Allah'a bırakınız. Kible ehlinde vefat edenin namazını terk etmeyiniz. Beş vakit namazı ve Cuma'yı her imamla birlikte kılınız. Günahkâr ve iyi/birr her halife ile birlikte cihâd ediniz. Cihâdınız size, günahları onlardır. Zulmetseler bile İmamlarınıza isyan etmeyiniz. Onların salaha ermeleri, affedilmeleri için dua ediniz, beddua etmeyiniz. Hevâ ve hevesin hepsinden uzaklaşınız, zira onun başı da sonu da batıldır.”;¹⁰² “Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur. Emire itaat eden bana itaat etmiş, isyan eden bana isyan etmiş olur.”¹⁰³

Bu rivayetleri Ebû Şekûr şöyle yorumlar: Hz. Peygamber, ümmetin ahvalini bilmektedir. O, mübeyyin olarak gönderilmiş olup, ancak hakkı söylemektedir. Zira emirliğin/imâmetin reddi ve ihmaliinde, ahkâmın iptali ve nefyi söz konusudur. Ümmet de imâmetin Abbas oğullarına verilmesinde (onların yetkilendirilmesinde) ittifak etmiş ve birleşmiştir. Bu durumda onların imâmeti hak, emirleri ve koydukları hükümler geçerlidir. Sonra Hz. Peygamber'in, amcası Abbas'a, evladına siyah elbise giydirmesini emrederek onların hilâfetlerini müjdelediğini, bunun da imâmetin onların hakkı olduğuna delalet ettiğini ifade eder.¹⁰⁴

Ebû Şekûr, Abbâsîlere ve Abbâsî hilâfetine bir şekilde bağlılıklarını bildiren devletlere ilişkin bu yaklaşımıyla zâlim de olsalar onların idaresinin meşru ve onlara itaatin zorunlu olduğunu, isyan etmenin onların ve vekillerinin idaresini gayr-ı meşru kılmayacağını vurgular. Dolayısıyla onun bu yaklaşımı, içinde yaşadığı Batı Karahanlılar idaresiyle de iyi ilişkiler içinde olduğunu ve onları desteklediğini ihsas ettirmektedir. Ayrıca bu durum, Ehl-i Sünnet kelâmcılarının imâmetin teorik yanıyla olduğu kadar pratik yanıyla da ilgilendiklerini göstermektedir. Ancak Ebû Şekûr'un söz konusu tutumu, realiteye teslim olmak ve siyasi söylemi gerçekliğe uyacak şekilde düzenlemeye varan aşırı bir uca¹⁰⁵ doğru savrulduğu izlenimi vermektedir.

SONUÇ

Karahanlılar dönemi Mâverâünnehir bölgesi Hanefî-Matürîdî âlimlerinden Ebû Şekûr Sâlimî, imâmet konusunda öncelikle imâmetin gerekliliğini ele almıştır. Bu meselenin gerekçelendirilmesinde, aynı gelenek içinde kendisinden önceki âlimlerden farklı bir şekilde ilk olarak naklî delilleri ortaya koymuş, akabinde aklî delillere kısmen yer vermiştir. Onun, imâmet konusunda bir taraftan nass olmadığını söyleyip, diğer taraftan Beni Sâ'ide avlusunda “İmamlar Kureyş'tendir” rivayeti aktarıldıktan sonra ihtilafın son bulduğunu dile getirmesi kendi içinde bir çelişki gibi durmaktadır.

¹⁰² *Temhid*'i tahkik eden Ömür Türkmen bu rivayetin kaynağını tespit edemediğini ifade eder.

¹⁰³ Sâlimî, *Temhid*, 332.

¹⁰⁴ Sâlimî, *Temhid*, 333.

¹⁰⁵ Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması* (Ankara: Ankara Okulu, 2005), 154.

Müellif ve çağdaşı Hanefî-Mâtürîdî âlimler, imâmet konusunu işlerken ve alt başlıklarını detaylandırırken esas olarak Râfıza olarak isimlendirdikleri Şîa'yı merkeze almış ve onların iddialarına cevap bağlamında konuyu işlemişlerdir. Hatta Ebû Şekûr ve selefi İbn Yahyâ, bu hususta o kadar ileri gitmişlerdir ki Beni Sâ'ide avlusundaki imâmet tartışmalarına –diğer anlatımlardan farklı olarak– Hz. Alî'yi dâhil edip, Hz. Ebû Bekir'in seçilmesinde onun doğrudan katkısı olduğu şeklinde hadiseyi kurgulamış, yani tarihi yeniden inşa etmişlerdir. Buna benzer bir anlatım, –farklı varyantıyla birlikte– Ebû'l-Mu'în Neseî' de de yer alır. Ancak sonraki Hanefî-Mâtürîdî âlimlerde bu tarz bir anlatıma rastlayamadık. Dolayısıyla onlar, meseleye dair yeni bir algının oluşmasına zemin hazırlamaya çalışmışlardır. Ebû Şekûr'un ifadelerinin daha vurgulu olduğu bu kurguda, hadisenin merkezinden Hz. Ömer'i çıkarıp, onun Beni Sâ'ide avlusundaki rolünü bazı rötuşlarla Hz. Alî'ye vermişlerdir. Bu husus ve Şîa'nın imâmette nass anlayışına karşı yukarıda bahsedilen eleştirileri, Ebû Şekûr ve çağdaşları Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî ile Ebû'l-Mu'în en-Neseî'nin selefleri İbn Yahyâ'dan veya hepsinin de ortak bir başka kaynaktan yararlandıkları ihtimalini akla getirmektedir. Anlatımlar arasında farklılıklar da, onların, bu ortak kaynak dışında muhtemelen farklı kaynakları olduğunu düşündürmektedir. Söz konusu Hanefî-Mâtürîdî metinlerde en uzun yer Hz. Ebû Bekir'e tahsis edilmiştir. Bu da, muhtemelen Şîa'nın Hz. Peygamberden hemen sonra Hz. Alî'nin nass ile halife olduğu iddialarına bir cevap verme endişesinden kaynaklanmaktadır.

Ebû Şekûr, Hz. Alî'nin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini benimseyip, biat ettiğine delil olarak Ridde harplerine katılıp, savaştan payına düşeni almasını da gösterir. Sonraki süreçte yine Hz. Ömer'in halife seçimi işini havale ettiği altı kişilik şûrâyı, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî ile birlikte –konuya ilişkin rivayetlerden farklı olarak– Sa'd b. Ebî Vakğâs'ı çıkarıp, beşe indirmiştir. Yine bu çerçevede Cemel vakasında Hz. Alî'nin karşısında yer alan Hz. Aîşe, Talhâ ve Zübeyir'in, Mu'âviye b. Ebî Süfyân'ın ordusunda yer aldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin rivayetleri ters yüz ederek yeni algılara sebebiyet vermeye yol açacak şekilde yeni mecralara yöneldiğine tanık olmaktadır.

Ebû Şekûr, dönemindeki Râfıza olarak nitelediği Şîa'nın, Hz. Alî'nin Hz. Peygamberden sonra en üstün olduğunu ortaya koyma bağlamında, Ehl-i Beyt-sahâbe ayırımına gittiklerini belirtir. Hz. Alî'yi sahâbeden değil, Ehl-i Beyt'ten sayarak Ehl-i Beyt'in sahâbeden üstün olduğunu ileri sürdüklerini ve Hz. Ebû Bekir'in sahâbenin en üstünü olmasına itiraz etmediklerini kaydeder. Çağdaşı Hanefî-Mâtürîdîlerden farklı olarak ilk dört halifeden sonra insanların en üstünlerinin Ehl-i Beyt olduğunu ifade eder. O dönemde Kerrâmiyye'den Mütেকaşşife'nin, Hz. Hüseyin'i, meşru imamına (Yezîd'e) isyan eden olarak itham ettiklerini ve bunun doğru olmadığını açıklar. Ayrıca Arapların mevâliden üstün olduğunu gerekçelendirmeye çalışır. Diğer Hanefî-Mâtürîdî metinlerden farklı olarak Abbâsîleri de

ele alır ve onların hilâfetine meşruluğu bağlamında, Kureyş'ten olmaları ve icma ile aktolunmasını gerekçe gösterip, zâlim de olsalar halifelere ve vekillerine itaatin gerekli olduğunu vurgular. Bu tutumu, içinde yaşadığı Karahanlılar Devleti'yle iyi ilişkiler içinde olup, onları desteklediği izlenimi vermektedir.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Osman. "V/XI. Yüzyılda Mâveraünnehir'de Siyasi ve Kültürel Durum". *Uluslararası Serahsi Sempozyumu*. 47-73. Ankara: DİB Yayınları 2013.
- Bakkal, Ali. "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyş'tendir' Hadisinin Rolü Üzerine". *İstem* 36 (2005). 87-103.
- Bilhan, Saffet. "900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 15/2 (1982/2). 117-124.
- Bruckmayr, Philipp. "Mâtürîdî Kelamının Yayılması ve Kalıcılığı ve Temel Dinamikleri (Timurlular Döneminden 19. Asra Kadar)". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mâtürîdilik Mezhebi*. Haz. Sönmez Kutlu. 3. Baskı. 403-440. Ankara: Otto, 2011.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshâk es-Saffâr'ın Kelâmî Yöntemi*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Demir, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefiler Örneği". IV. *Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu: Hanefilik – Mâtürîdilik (05-07 Mayıs 2017)*. Ed. Cengiz Cuhadar - Mustafa Aykaç - Yusuf Koçak. 1: 643-658. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Demir, Abdullah. "Ali b. Osman el-Ûşî'nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları". *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Ferhat Gökçe. 371-386. Bişkek: 2018.
- Evkuran, Mehmet. *Sünnî Paradigmayı Anlamak Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*. Ankara: Ankara Okulu, 2005.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Gömbeyaz, Kadir. "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005): 147-160.
- Heysemî, Nürüddîn Ali b. Ebî Bekr. *Mecma'ü'z-Zevâid fî menba'î'l-fevâid*. Beyrut: y.y., t.y.
- Huncan, Ömer Soner. "Hilafetin Tanınmasında 'Hakan'ın Statüsü: Değişim ve Etkiler". *Trakya Üniversitesi Sos. Bilimler Dergisi* 10/2 (Aralık 2008): 26-33.

- Huncan, Ömer Soner. “Ortaçağ Semerkand’ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2014): 17-44.
- Huncan, Ömer Soner. “Türk Hakanlığı (Karahanlılar)’nın Dini Siyasetinde Mâtürîdî Âlimlerin Rolü”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (Aralık 2016): 377-393.
- İbnü’l-Esir, Ebu’l-Hasan Alî b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi’t-târîh*. Nşr. Muhammed Yusuf ed-Dokak. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1407/1987.
- Kalaycı, Mehmet. “Eş’arî’nin İkmali Mâtürîdî’nin İhmali: İki İmamın Gelenekleri İçerisindeki Konumlarına Dair Bağlamsal Bir Analiz”. *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 Eskişehir)*. Haz. Ahmet Kartal. 133-144. İstanbul: y.y., 2014.
- Karadağ, Çağfer. “Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik –Oluşum Zemin ve Gelişim Süreci-”. *Usl İslâm Araştırmaları* 6 (2006): 57-100.
- Kılavuz, Ulvi Murat. “Yeni Bir Neşri Vesilesiyle Ebû Şekûr es-Sâlimî’nin *et-Temhîd*’ine Dair Notlar”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 38 (2017): 245-255.
- Kuegelgen, Anke von – Muminov, Ashirbek. “Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları (4./10.Asır)”. *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. Haz. Sönmez Kutlu. 259-270. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Kutlu, Sönmez. “İmam Mâtürîdî’ye Göre Diyanet-Siyaset Ayrımı ve Çağdaş Tartışmalarla Mukayesesi”. *İslâmiyât (Ümmet Üzerine Özel Sayı)*: 55-70.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Madelung, Wilferd F. “Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler”. Trc. Muzaffer Tan. *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. Haz. Sönmez Kutlu. 305-368. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Muminov, Ashirbek. “Ebu Mansur el-Matüridi’nin Semerkand’daki Muasırları”. Trc. Rysbek Alimov. *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 Eskişehir)*. Haz. Ahmet Kartal. 33-38. İstanbul: y.y., 2014.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Şerhu’l-‘umde fi ‘akîdeti Ehli’s-Sünne vel-Cemâ’a el-müsemmâ bi’l-i’timâd fi’l-i’tikâd*. Thk. ‘Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil. Kâhire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-türâş-el-Cezîre li’n-neşr ve’t-tevzî’, 2011.

- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muḥammed. *Baḥru'l-kelâm*. Dirâse ve ta'lik Veliyyüddin Muḥammed Şâlih el-Farfûr. Dımeşk: Mektebetü Dâru'l-Farfûr, 1421/2000.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muḥammed. *Tebşîratu'l-edille*. Thk. Muḥammed Enver Ḥamid İsâ. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas-el-Cezîre li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2011.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muḥammed. *et-Temhîd fî uşûli'd-dîn*. Thk. Muḥammed Abdurrahman eş-Şâğûl eş-Şâfi'î el-Eş'arî. Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2006.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Özen, Şükrü. "Matürîdi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi". *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (22-24 Mayıs 2009)*. 524-548. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muḥammed b. Muḥammed. *Uşûlü'd-dîn*. Thk. Hans Peter Linss. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 1424/2003.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muḥammed b. Muḥammed. *Ehl-i Sünnet Akâidi (Usûlüddin)*. Trc. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1998.
- Primov, Soatmurat. "Abû Shakûr As-Solımiy Al-Keshiyning 'At-Tamhîd Fî Bayon At-Tavhîd' Asari Moturidiya Ta'limatiga Oid Muhim Manba". *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*. Ed. Sönmez Kutlu. 360-374. Ankara: y.y., 2018.
- Râzî, Cemâluddîn Murtaḍâ Muḥammed b. Hüseyin b. Ḥasan. *Tebşîratu'l-avâm fî Ma'rifeti maḳâlâtîl-enâm*. Tsh. Ca'fer Vaizî. Tahran: Neşr-i Sohen, 1396.
- Şaffâr, Ebû İshâk İbrahim b. İsmâil el-Buḥârî. *Telḥîsü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd*. Thk. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: Ma'hedü'l-Almânî li'l-ebhâsi's-şarkıyye, 1432/2011.
- Sâlimî, Ebû Şekür. *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*. Thk. Ömür Türkmen. Ankara-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi-Dâru İbn Hazm, 2017.
- Semerḳandî, Ebû Seleme Muḥammed, *Cümelün min uşûli'd-dîn ve yelîhi şerḥuhu*. Thk. İlham Kâsimî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1436/2015.
- Tan, Muzaffer. "Hanefî-Mâtürîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi". *AÜİFD* 49/2 (2008): 121-152.
- Tan, Muzaffer. "Horasan ve Maveraünnehir'de İlk İsmâ'îlî Faaliyetler". *Dini Araştırmalar* 10/30 (Eylül-Aralık 2007): 55-73.

- Tan, Muzaffer. *Haşşâşîliğin Tarihsel Arkapları İsmâilî Davet Yapılanması*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2017.
- Taşagül, Ahmet. “Keş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 314-315. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: y.y, 1414/1991.
- Türkmen, Ömür. *Muhammed b. Abdüsseyid b. Şuayb el-Kişşî'nin 'Kitâbü't-Temhîd fî Beyâni't-Tevhîd' Adlı Eserinin Tahkik Tahric ve Tahlili*. Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2002.
- Ünalın, Abdullah. *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın İmâmette Dayandığı Hadisler*. Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Giriş”. *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*. Thk. Ömür Türkmen. Ankara-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi-Dâru İbn Hazm, 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mâtürîdiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.